

e-ISSN: 2651-3595

# kalemname

Kırıkkale Üniversitesi  
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

7/14

ARALIK 2022

**DergiPark**  
AKADEMİK

**SÖBIAD**

INDEX COPERNICUS  
INTERNATIONAL

**SIS**  
Scientific Indexing Services

**EBSCOhost**

**Academic  
Resource  
Index**  
ResearchBib

e-ISSN: 2651-3595

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Sayı/No:14

Aralık/December 2022

**Dergi Eski Adı:** Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

**Previous Title:** The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

**Kapsam:** Dinî Araştırmalar-Sosyal Bilimler

**Scope:** Religious Studies-Social Sciences

**Periyot:** Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

**Period:** Biannually (June& December)

**Yayın Dili:** Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca.

**Publication Language:** Turkish, English, Arabic, German.

*Kalemlname*, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

*Kalemlname* is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; İngilizce-Türkçe başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English-Turkish title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

## EBÛ HAYYÂN el-ENDELÛSÎ'NİN İRTİŞÂFU'D-DARAB MİN LİSÂNİ'L-ARAB ADLI ESERİNDE TEVÂBİ OLGUSU\*

**Hüseyin DURSUN**

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Assist. Prof., İzmir Katip Celebi University, Faculty of Islamic Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Department of Arabic Language and Rhetoric

İzmir, Turkey.

hdursun769@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3125-791X

### Öz:

Bu çalışmada önemli Arap dil bilimci Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) nahiv ilmine (Tevâbi) dair görüşleri “İrtişâfu'd-Darab Min Lisâni'l-Arab” adlı eseri bağlamında ele alınmıştır. Ebû Hayyân sadece Arap diline değil, Türk diline dair katkılar sunan önemli bir âlimdir. Dile dair görüşlerini sunarken kendinden önceki dilcilerin söylediklerini olduğu gibi aktarmayıp gerektiğinde kendi görüşlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. Onun Arap dili sentaksı yani söz dizimine dair görüşleri özgündür. Ebû Hayyân bu özgün eserinde Arap dilinin cümle yapısına dair hazf, takdim, tehir ve benzeri dil olgularını Arap dil ekollerinin görüşlerini de dikkate alarak ve bunları istişadlarla tartışarak ortaya koymaktadır. Bu eserde en çok Kur'an-ı Kerim, Arap şiiri ve Arap kelimeleri istiştatta bulunmaktadır. Bazı durumlarda Türkçe ve Farsça gibi dillere aşina olması nedeniyle eserinde tüm diller için geçerli olabilecek görüşler dile getirmektedir. Ayrıca o, bu eserde dil incelemelerine daha önceki Arap dilcilerin çalışmalarından farklı olarak öncelikle morfolojiyle başlamaktadır. Daha sonra sentaks konularına değinmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili ve Belagati, Endülüs, Basra, Kufe, Nahiv, Masdar.

## THE PHENOMENON of REPENTANCE in ABU HAYYÂN al-ANDALUSI'S WORK TITLED İRTİŞÂFU'D-DARAB MİN LISANI'L-ARAB

### Abstract:

In this study, the views of the important Arabic linguist Ebu Hayyan al-Endelusi (d. 745/1344) on the science of nahw are discussed in the context of his work “İrtishaf ad-Darab min Lisan

\*Bu makale 2021 yılında İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında savunulan "Ebû Hayyân El-Endelüsî'nin "İrtişâfu'd-darab Min Lisâni'l Arab adlı eserinde nahiv ilmine ait görüşleri" isimli doktora tezinden türetilmiştir."

al-Arab”. Abu Hayyan is an important scholar who contributed not only to the Arabic language but also to the Turkish language. While presenting his views on language, he did not refrain from conveying what the linguists before him said as they were, and putting forth his own views when necessary, he did not hesitate to put forward his own views on the syntax of Arabic language which are unique and original. In this original work, Abu Hayyan reveals the linguistic phenomena of the sentence structure of the Arabic language, such as hedonism, presentation, postponement, and similar language concepts, taking into account the views of Arabic language schools and discussing them with istishats. In this work, he mostly uses the Qur'an, Arabic poetry and Arabic theology. In some cases, he expresses opinions that can be valid for all languages, due to his familiarity with languages such as Turkish and Persian. Also, in this work, he starts his language studies primarily with morphology, unlike the works of previous Arab linguists.

**Keywords:** Arabic Language and Rhetoric, Andalusia, Basra, Kufa, Nahw, Masdar.

## GİRİŞ

Arap grameri, dil bilimcileri tarafından Nahiv ve Sarf olmak üzere iki ayrı dalda ele alınmıştır. Sarf, cümlelerde kelime yapılarını, çekim vb. inceleyen ilim dalıdır. Nahiv ise cümle içerisindeki kelimelerin dizim kuralları yani sözdizimini ele alan ilim dalıdır. Arap gramerinin bu iki dalı başlangıçta bir iken daha sonraki yıllarda birbirlerinden tamamen ayrı bağımsız iki ilim dalı olmuşlardır.<sup>1</sup>

Nahiv, lügatte “bir şeye yaklaşmak, eğilim göstermek ve izinden gitmek” gibi manalarında kullanılan نَحَا fiilinin mastarı olmaktadır. İsim olarak ise, “taraf, yol, yön” anlamında kullanılmaktadır.<sup>2</sup>

Terimsel manada ise “Arap dili gramerin sözdizimi/sentaks bölümünü Kapsamaktadır. Bu konuda filolojik bilimcileri tarafından birden fazla nahiv tanımı yapılmıştır. Bu tarifi yapanlardan birisi de Arap gramerinde oldukça tanınan İbn Cinnî'dir (ö. 392/1001).

---

<sup>1</sup> Fuâd Hannâ Terzî, *Fi usûli'l-luga ve'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Kutub, ts.), 92; Ayrıca bkz. Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997), 283-300.

<sup>2</sup> İbn Fâris-İbn Zekeriyya Ahmed, *Mekâyisu'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/403; Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir-Haşim Muhammed eş-Şazeli (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 6/4371-4374; Ayrıca bkz. Mehmet Cevat Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 111-141.

Onun görüşüne göre nahiv “Tesniye, cemi, ismi tasğir, izâfet, nisbet, terkiib vb. durumlarda i'râbı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek şeklinde yapmıştır. Bunu yapmanın amacı, Arap olmayanların bunu öğrenerek, her ne kadar aslen Arap olmasalar da fasih bir dille Araplara katılmalarını sağlamaktır.”<sup>3</sup> Bir diğer nahiv âlimi es-Şekâki (ö. 626/1229) ise nahvi “Arap dilinde cümlenin öğelerinin birleşmeleri hakkında bilgi sahibi olmaktır.” şeklinde tanımlamaktadır.

Bu gramer bilgisine nahiv isminin verildiği zaman hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte zamanımıza kadar ulaşan az da olsa birtakım rivayetler vardır. Bunlardan en çok kabul göreni ise şu rivayettir:

Hız. Ali (ö. 40/661), kendi zamanında gramer alanında inceleme yapan Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) hitaben söylediği “أُنْحُ هذا النحو – Bu yönde ilerle.” cümlesinde nahiv kelimesini kullanmış; böylece bu ilim, nahiv adıyla tanınmaya başlanmıştır.<sup>4</sup>

Dil, insanlar arasında cümlelerin doğru olarak kurulması ve birbirleriyle anlaşabilmelerinin yegâne vasıtasıdır. Öneme binaen dil bilimcileri bu alanda yoğun bir çaba içine girmişlerdir.<sup>5</sup> Bunların başında Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) gelmektedir. Ferâhîdî, araştırma yaptığı konuların hudutlarını belli etmiş ve ıstilahî kavramlarını da hazırlayarak hepsini sistematik bir hâle getirmiştir. Bu sahada bilim dünyasına *Kitâbu'l-'Ayn* isimli kamusuyla *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* isimli kitabını kaleme almıştır. Daha sonraki yıllarda ise onu *el-Muktedab* adlı kitabı ile el-Müberred (ö. 285/897) izlemiştir.<sup>6</sup>

## 1. Nahiv Ekolleri

Arap dilinin kurallarının inşa edilmesi ve bu alandaki lügat çalışmaları, Arap ve Acem coğrafyası arasında bir sınır konumundaki Basra'da ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki çalışmalar ise Kufe'de başlayarak üç asra yakın bir zaman diliminde devam etmiştir.<sup>7</sup> Bundan sonraki

<sup>3</sup> İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1952), 1/34. ez-Zeccâcî, *el-İdah fi İleli'n-Nahv*, thk. Mazin el-Mubarek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 89.

<sup>4</sup> Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftahu'l-ülüm*, thk. Naim Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 75; Abdulazîz Abduh Ebû Abdillâh, *el-Ma'na ve'l-i'râb 'inde'n-nahviyyîn ve Nazariyyetu'l-'Âmil* (Trablus: Menşurâtu'l-Kitab, 1982), 1/22.

<sup>5</sup> İbrahim Abdullah Refîde, *en-Nahv ve Kutubu't-Tefsir* (Trablus: Dâru'l-Cemahirîyye, 1990), 1/52.

<sup>6</sup> Zafer Akyüz, “Nahiv İlminin Akıl İşlevselliğine Katkısı”, Akıl Kitabı 7-Mantık, Metafizik, Ahlak, Din, İnanç ve Dilde Akıl, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 313-336. Sayfa 329

<sup>7</sup> Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1968), 20. Ahmet Şen, Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in el-Muktedab Adlı Eserinde Nahiv İlmine Ait Görüşleri (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

zamanlarda Basra ve Kufe ekolleri esas alınarak iki ekolün ortak fikir ve görüşleri doğrultusunda Bağdat ekolüyle nahiv çalışmaları devam etmiştir.

Diğer yandan dil âlimlerinin her birisi kendi başlarına da ayrı ayrı çalışmalar yapmışlardır. Bu ilmi çalışmaların bir kısmı birbirine benzerken bir kısmı ise farklılık arz etmiştir. Bunun sonucu olarak da ekoller ortaya çıkmıştır. Aşağıda her bir ekol ayrı ayrı ele alınacaktır.

### 1.1. Basra Ekolü

Basra Arap dilinin beşiğidir. Dil çalışmalarının ilk olarak bu şehirde başlamasının en önemli sebepleri; buranın yabancı kültürlerle bir arada olması ve burada Yunan felsefi akımlarının bilinmesidir.

Basra ekolünün ilmi çalışmaları genel olarak sema‘ ve kıyas yöntemlerine dayanmaktadır. Bedevilerin buralara yakın çölde oturmaları ve Arapça dilini açık ve düzgün bir şekilde konuşmaları bu ekolü zirveye taşıyan sebeplerin başında gelmektedir. Basralı dil bilimcileri çok hassas bir şekilde bedevilerden duydukları bu bozulmamış kelimeleri kurallarına uygulamışlardır. Onların dilsel kullanımlarını merkeze alarak Arap dilinin kurallarını oluşturmuşlardır.<sup>8</sup>

Basra’daki bu dil çalışmasının ilk kurucusu ve sentaksın esas kurallarını belirlemiş olan Ebu’l-Esved ed-Düeli’dir.<sup>9</sup> O, bu çalışmanın öncüsü olarak bu alan da birçok talebenin yetişmesine vesile olmuştur. Burada yetişen talebelerin en bilinenleri, Anbese b. Ma’dân ve Yahyâ b. Ma’mer’dir (ö. 129/746).

Ebü’l-Esved ed-Düeli’nin (ö. 69/688) talebeleri de üstatları gibi bilgi ve sahalarında uzman talebelerin yetişmesi için gayret sarf etmişlerdir. Anbese b. Ma’dân’ın öğrencilerinden Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî (ö.127/745) ile Ebû Amr Zebân b. el-Alâ dil eğitiminde ilk temayüz eden âlimler arasında sayılır.<sup>10</sup>

---

<sup>8</sup> Hulusi Kılıç, “Basriyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/118.

<sup>9</sup> Bkz. İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/304.

<sup>10</sup> Abdurrahman Fehmi, *Medresetu’l-Arab* (İstanbul: yy., 1868), 34.

Ebü'l-Esved'in ve öğrencilerinin yoğun çabaları sonucunda sarf ve nahiv alanında birbirinden değerli eserler yazılmıştır. Ne acıdır ki ilk yazılan eserlerin birçoğu zamanımıza ulaşamamış ya da henüz gün yüzüne çıkmamıştır.

Nahiv sahasında yazılmış ilk eserin müellifi Abdullah b. Ebî İshak olarak bilinir. İsmi ve içeriği hakkında bilgi olmayan bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.<sup>11</sup>

Ancak nahiv alanında kaleme alınmış ve isimleri belirlenmiş, zamanımıza ulaşamamış iki önemli eser, Abdullah b. Ebû İshak'ın öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekafi'ye (ö.194/811) ait olduğu bilinmektedir. Bu dil bilimcisinin zamanımıza kadar ulaşmış olan *Kitabu'l-Câmi'* ve *Kitabu'l-Mükemmel* sayesinde nahiv ilmi adım adım olgunluğa ulaşmıştır.<sup>12</sup>

İsa b. Ömer es-Sekafi'nin öğrencisi Halil b. Ahmed (ö. 175/791), lügat, nahiv, sarf alanındaki ilmi çalışmalara yön vermiş, Arap dilindeki ilk kamus olan *Kitabu'l-Ayn'*ı telif etmiştir. Onun bu çalışmalarıyla Arap dili bilimine yaklaşık bir asırlık zaman kazandırdığı bilinmektedir.<sup>13</sup>

Basra'da öne çıkan diğer bir ilim adamı da Yunus b. Habîb'tir. Bu ilim insanı nahve önemli ölçüde katkı sağlamış olup *Kitâbu'l-Emsâl* ve *Kitâbu'l-Lugat* gibi değerli eserler yazmıştır.<sup>14</sup>

Diğer yandan müellifimizin de ders halkalarında Sibeveyhi künyesiyle bilinen, Ebû Bişr Amr b. Osman hakkında bilgi vermekte yarar olduğunu düşünmekteyiz. Halil b. Ahmed'in de talebesi olan Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı kitabı zamanımıza kadar ulaşmış alanındaki önemli bir gramer eseridir.<sup>15</sup>

Sibeveyh'in talebelerinden olan ve Ahfeş künyesiyle bilinen Ebü'l-Hasan Saîd b. Mes'ade (ö.215/830-831), hocasından sonra Basra nahiv ekolünün tanınan simalarından birisi olmuştur.

---

<sup>11</sup> Nihad M. Çetin, "Arap (Edebiyat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/296.

<sup>12</sup> Çetin, "Arap", 3/296.

<sup>13</sup> Çetin, "Arap", 3/296.

<sup>14</sup> Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: yy., 1398/1978), 64.

<sup>15</sup> Durmuş, "Nahiv", 32/ 301.

Onun *Kitâbu'l-Mekâyis fi'n-Nahv* ve *Kitâbu'l-İştikâk* adlı iki eserinin olduğu malum olup bu eserler henüz gün yüzüne çıkmamıştır. <sup>16</sup>

Yukarıda değindiğimiz üzere, Arapların nahiv alanındaki en kadim medresesi Basrada kurulmuştur.<sup>17</sup> Basralı dil bilimcilerin titiz çalışmaları ile bu ekol oluşmuştur. Onlar, çalışmalarında özellikle sahrada bu dilin orijinal hâlini yaşatan bedevilerden duyduklarını kayda geçirmişlerdir. Böylece Arap dilinin kurallarını sağlam temeller üzerine inşa etmişlerdir.

Basra ekolüne mensup âlimlerin dil alanındaki katkıları takdir edilmiştir. Özellikle onların çöldeki bedevilerin bir kısmını şehirlere getirerek öğrencilere bozulmamış orjinal lisanı öğretmeleri Arap dil bilimine önemli katkılar sağlamıştır.<sup>18</sup>

Bu dil bilimcileri bilgi aldıkları bedeviler konusunda da seçmeci davranmışlardır. Onları belli bir süzgeçten geçirdikten sonra itibara almak suretiyle dildeki fesahatin korunması konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu gayretler neticesinde dil ile ilgili sistematik eserler kaleme alınmıştır. Bu yönde önemli çabaları olan âlimler arasında Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî (ö. 117/735), Abdurrahman b. Hürmüz (173/789) ve İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/765) gelmektedir.<sup>19</sup>

## 1.2. Kûfe Ekolü

Başlangıçta Basralı dil âlimlerinden ders almış öğrenciler daha sonraki yıllarda müstakil bir ekol oluşturmuşlardır. Nahivle ilgili çalışmaları ilk olarak Basra ekolü başlatsa da onu belirli bir sistematik yapıya Kufeli âlimler kavuşturmuşlardır.

Arap diline ilişkin gayret ve çabalar, Basra'da başlatılmasından yaklaşık bir yüz yıl sonra Kûfe'de gelişip ve yayılmıştır. Nahiv ve sarf alanındaki incelemeler başlamadan önce Kûfe'de filoloik alanda çalışmalar yapılyordu. Bunun için bu iki merkezde sürekli olarak bir iletişim söz konusu olmuştur. Bu durumun bir göstergesi olarak Mu'âz el-Herrâ (ö. 187/803) ve Ruâsi

---

<sup>16</sup> Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbarî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fi Tabakati'l-Üdebâ'* (Bağdad: yy., 1959), 133.

<sup>17</sup> Nahiv ilminin kuruluşu ve gerekli mMalzemenin derlenmesi hicri birinci yüzyılda Basra'da başlamış ikinci yüzyılda Kûfe'ye taşınmıştır. İlk nahiv medresesi Basra Medresesi'dir. Burası sağlam temellerin atıldığı ve en büyük nahiv âlimlerinin yetiştiği yerdir.

<sup>18</sup> Mehmet Cevat Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l- i'râb'ı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 9.

<sup>19</sup> Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-Usra, 1997), 314-316.



gibi Basralı hocalar Kûfe'ye, Kisâî (189/804) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi Kûfelilerin ise Basra'ya seyahat yaptıkları bilinmektedir.<sup>20</sup>

Bu ekolün âlimleri başlangıçta çok fazla seslerini duyuramamışlar ise de zamanla burada da eser veren dil âlimleri ortaya çıkmıştır. Bu ekolde ilk akla gelen isim Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ebi Sare er-Ru'asi'dir (ö.175/791). Bu dil âlimiyle birlikte Kufe dil ekolü filolojik alanda merkez konumunda olma yolunda bir hayli mesafe kat etmiştir. Adı geçen âlimin öğrencisi olan el- Kisâî (ö.189/804) Kufe medresesinin ilk öncülerindendir.

Daha sonraki zaman diliminde bu dayanışmanın yerini rekabet almıştır. Başlangıçta her iki ekolün âlimleri arasında fikir mübadelesi olmuş; iki ekolün görüş ve düşüncelerinde net bir duruş ortaya çıkmıştır. Basralılar işitmeye (*semâ'a*) öncelik verirken Kûfeliler kıyasa önem vermişlerdir. Ebü'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181) de bir eser kaleme alarak her iki ekolün fikir ayrılıklarının yüzün üstünde olduğunu ortaya koymuştur.

Kûfe dil medresesinin öğrencilerinden olup bu alanda öne çıkan dilbilimcilerden birisi de Sa'leb'dir (ö. 291/904). Zamanla her iki ekol arasında devam eden fikri ayrılıkların yerini uzlaşma ve dayanışma almış ve daha sonra ise bu iki ekole Bağdat ekolü de eklenmiştir.

### 1.3. Bağdat Ekolü

Bağdat ekolünün oluşmasında Abbasi devletinin önemli bir etkisi vardır. Çünkü devletin başkentini Bağdat olarak belirlemesinden sonra şehir tam bir ilim merkezi olma yönünde hızlı bir mesafe katetmiştir. Diğer yandan yukarıdaki diğer iki ekol etki ve tesirini de yitirince nahiv ve ilim alanında bu yeni ekol söz sahibi olmuştur. Diğer iki ekolde ilmi çalışmalarını sürdüren âlimlerin önemli bir kısmı bu yeni merkeze geldiklerinde aralarında süren fikri ayrılıklar bir süre sonra ortadan kaybolmuştur. Basra ve Kûfe ekolünün öncü âlimlerinden olan el-Müberred (ö. 285/897) ve Sa'leb de ilmi çalışmalarını bu yeni merkeze taşımışlardır. Ancak her iki âlim de kendi mekteplerine son derece bağlı oldukları için aralarındaki taassup ölçüsüne varabilecek derecedeki düşünceler devam etmiştir.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Mehdî el-Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'n-Nahvi Ve'l-Luga* (Kahire: Mektebetu ve Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1958), 21.

<sup>21</sup> Mahmud Muhammed Huseyni, *el-Medresetu'l-Bağdadiye fi Tarihi'n-Nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, Daru Ammâr, 1986), 112.

Bağdat ekolünün öncüleri fikir olarak daha çok Kûfe ekolüne yakın olmalarıyla bilinmişlerdir. Bu âlimler arasında İbn Keysân (ö. 337/912), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve ez-Zeccâc (ö. 337/948) gelmektedir.

#### 1.4. Endülüs Ekolü

Emevilerin 711 yılında fethettikleri Endülüs, hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu bölge doğuya uzak olduğu için buradan ilim için doğuya çok sayıda talebe hicret etmiştir. Özellikle ilim tahsili için doğudaki ilim merkezlerine giden öğrencilerin Endülüs'e dönmeleriyle bölge bir zenginlik kazanmıştır.<sup>22</sup> Buraya dönen ilim talebelerine her türlü imkânı sağlanması, Endülüs'ün ilim merkezi olmasını kolaylaştırmıştır.

Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları Kur'an-ı Kerim'i hatasız tilavet etmek amacıyla başlamıştır. Bu bağlamda buraya mensup dil âlimleri talebelerine farklı kıraat uygulamalarını gösteriyor ve onlara hatasız okuyabilmeleri için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı<sup>23</sup>. Bunun yanında her biri alanında yetmişmiş âlimlerin de dünyanın değişik yerlerinden bölgeye hicretleri de bilimsel çalışmaları üst seviyeye taşımış ve Endülüs ekolünün gelişmesine katkı yapmıştır.<sup>24</sup>

Buradaki ilim medreselerinde Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri çok önemli bir yere sahiptir. İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1212) ve İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) bu ekolün öncülerindendir. Ebû Hayyân burada göze çarpan âlimlerden olsa da Mısır'a hicretiyle Mısır ekolüne hizmet etmiştir.

Diğer yandan bir kısım kaynaklarda ismi Efuşnîk (ö. 307/920)<sup>25</sup> olarak da yer alan İfşîn'in Endülüs'e hicret etmesiyle bu ekolün başlayıp yaklaşık olarak hicri dördüncü yüzyılın sonuna kadar devam ettiği bilinmektedir. Endülüs'te Basra dil ekolünün etkisi bu âlimle başlamıştır.

Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö. 1041/1632) ise Endülüs nahvinin zirve yaptığı, buradaki gramer hocalarının doğudaki dil bilimcilerin önüne geçtiği yedinci asrın ilk dönemini Endülüs nahvinin diğer ekollerden ayrı bir çalışma yaptığı bilinmektedir. Hicri beşinci asırda ortaya çıkmış, altıncı asırda gelişmiş ve yedinci asırda ise diğer ekollerden farklı

<sup>22</sup> Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı (Benî Ahmer/Nasrîler Dönemi)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2021), 67.

<sup>23</sup> Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 288.

<sup>24</sup> Halid Abdurrahim Abdullah, *el-Fikru'n-nahvî inde Nuhâti'l-Endelus* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2014), 23.

<sup>25</sup> Muhammed et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 226.

hâle gelmiş Endülüs dil ekolünün ne zaman ve hangi dönemde meydana çıktığı ve müstakil bir ekol hâline geldiği hususunda araştırma yapanlar arasında tam olarak görüş birliği olmayıp aksine fikir ayrılıkları söz konusudur. Muhammed Hüseyin Tantavi'ye (1935-2021) göre buradaki bağımsız çalışmaların meydana çıkışı hicri beşinci asır olarak nahiv tarihinde yerini almıştır.<sup>26</sup>

### 1.5. Mısır Ekolü

Mısır'ın Araplarca fethedilmesinden sonra bu alandaki ilk ilmi çalışmalar Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 43/666) ile başladığı bilinmektedir. Mısırlıların, bu bilim insanına daha çok dini alanda karşılaştıkları problemlerini söyleyerek ondan istedikleri konularda fetva vermesini talep etmişlerdir. Hadis alanında kendisini yetiştiren Abdullah b. Amr'a (ö. 43/666) karşı halkın yoğun bu ilgisi artınca, Mısır'da onun etrafında halkalanmış bir talebe birliği meydana gelmiştir.

Bu çalışmalar, dini bilimlerde Mısır'daki ilk faaliyetler olarak görülmektedir.<sup>27</sup> İlk dönemlerde, Mısır'daki filolojik çalışmalarda Basra ve Kûfe ekollerine yönelik bir merakın ve meylin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Basra ekolü Kûfe ekolüne nazaran daha fazla taraftar bulmuştur. Bu durumun ana sebebi ise Basralıların telif ettikleri kitapların hem çok olması hem de yaygınlığıdır. Çünkü sözünü ettiğimiz asırda Kûfelilerin görüşleri sema yoluyla yayılmakta ve nakiller arasında ihtilaflar oluşmakta idi.<sup>28</sup>

## 2. Tevâbiler

Tevâbi', bir ismin peşinden gelerek onun i'rabına tabi olan kelimelerdir. Bunlar *na't*, *atf-ı beyân*, *te'kid*, *bedel* ve *atf-ı nesaktır*.

### 2.1. Sıfat (nât) mevsûf (men'ut)

Sıfat, varlıkların nasıllığını, niceliği hakkında bilgi veren ve onları niteleyen kelimelere sıfat, nitelediği kelimeye ise mevsuf denir. Bir başka ifade ile Sıfat'a na't, nitelediği kelimeye de men'ut denir. Arapça mevsuf önce sıfat ise sonra gelir. Sıfatın mevsufun önüne geçmesi

---

<sup>26</sup> Abdulkadir Rahim el-Heytî, *Hasâisu'l-Mezhebi'l-Endelusî En-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi'î'l-Hicrî* (Bingazi: Menşûrâtu câmiati Karyunis, 1993), 55-57.

<sup>27</sup> *Hasâisu'l-Mezhebi'l-Endelusî En-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi'î'l-Hicrî*

<sup>28</sup> Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyyin*, thk. Muhammed Ebul-Fadl İbrahim (Kahire: Matba'atu's-Se'ade, 1954), 233.

doğru değildir. Sıfat mevsufa dört yerde uyar. Marifede, nekrede, müzekkerlik ve müenneslikde ve hareke (i'râb) ve sayıda.<sup>29</sup>

Ebû Hayyân, diğer nahiv âlimlerinin görüşlerini açıklamadan önce Arapçadaki cümle oluşumundan bahsetmekte fayda bulunmaktadır. Arapçada cümle oluşumu iki şekilde olup bunlar cümlelerin ana unsurlarını teşkil etmektedir. Cümle isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır. İsim veya fiil cümlelerinden birisiyle cümleye başlanır. İsimle başlayan cümleye isim cümlesi. Fiil ile başlayan cümleye ise fiil cümlesi denmektedir.<sup>30</sup>

Cümle içerisinde cümle öğelerinin müstakil i'râblarının olduğu bilinmektedir. Tabii olanlarda ise bunlar gibi müstakil bir i'râb söz konusu değildir. Genelde bu unsurlar ise i'râb konusunda tabii olunana bağlıdırlar.

Bu bilgilerden sonra birinci maddemiz olan (النَّعْتِ) iki kısma ayrılır: Hakiki na't, sebebi na't. Hakiki na't, cümlede her konuda kendinden önceki isme müzekker, müennes müfred, tesniye, cemi vs. tabii olur. Bunları şu şekilde belirtmek mümkündür: Örnek, “تَجَحَّ الطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ” “Çalışkan öğrenci başarılı oldu.” Bu cümlede na't olan çalışkan kelimesi (المُجْتَهِدُ) kendinden önceki men'ut isim olan Öğrenci kelimesine (الطَّالِبُ) tam uyumlu hâldedir. İkisi de marife, ikisinde müfrettir.

Müfred ve müenneslik bakımından “تَجَحَّتِ الطَّالِبَةُ الْمُجْتَهِدَةُ” “Kız öğrenci başarılı oldu.” na't olan (المُجْتَهِدَةُ) çalışkan kelimesi ile men'ut olan (الطَّالِبَةُ) öğrenci kelimesi birbirleriyle i'râb bakımından tam bir uyumluluk içerisindedirler. Her iki kelimedede müfred ve müennestirler. Bunlara ek olarak şunları da söyleyebiliriz. Şart olarak sülasi bir fiil olması nedeniyle cümle içerisinde ara sıra na't mastar olarak da gelebilir. Bu durumda o men'uta bazı bakımdan uyabileceği gibi uymaması da mümkündür. Örnek, “هَذَا حَاكِمٌ عَدْلٌ” “Bu, adil bir hâkimdir.” cümlesinde Na't konumunda ve mastar olan (عَدْلٌ) adildir kelimesi ile kendinden önce men'ut konumunda olan (حَاكِمٌ) Hâkim kelimesi i'râb bakımından uyumlu hâldeyken şu örnekte ise aynı uyum bulunmamaktadır. “هُوَ لَأَمٍّ حُكَّامٌ عَدْلٌ” birinci cümlede na't men'uta i'râb bakımında uyarken ikinci cümlede tekillik ve çoğulluk bakımından uymamıştır.<sup>31</sup>

<sup>29</sup> Lügavî bir üslup gereği sıfatın mevsufa uymadığı durumlar da söz konusudur. Konuyla ilgili bk. İzzet Marangozoğlu, "Kur'an-ı Kerim'de Kat' Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tabii'-Metbû' Uyumsuzluğu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 50 (Aralık 2019): 155-186.

<sup>30</sup> Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l- Arab*, 1792

<sup>31</sup> Sajed Alkhlf Alsalh ve Tahsin yıldırım, *العدل والخروج عن الأصل* (Türkiye Din Eğitimi

Cümlede men'ut gayri akil bir çoğul ise na'tın cümlede müfred, müennes gelmesi de mümkündür. “هَذِهِ بُيُوتٌ عَالِيَةٌ - Bu evler yüksektir.” derken men'ut olan (بُيُوتٌ) evler kelimesi gayri akil bir çoğul iken na't konumundaki (عَالِيَةٌ) kelimesi ise müfred ve müennes olarak gelmiştir. “هَذِهِ بُيُوتٌ عَالِيَاتٌ” cümlesinde na't olan (عَالِيَاتٌ) yükseklik bildiren kelime ise cemi müennes salim olarak yerini almıştır. Her iki durumla caizdir.

“هَذِهِ بُيُوتٌ عَوَالٌ” cümlesinde de na't konumunda olan (عَوَالٌ) kelimesi cemi teksir olmuştur. Örneklerin her birisi yukarıdaki tarife uygun olarak gelmektedir. Bu noktada şu hususu da hatırlatmakta fayda bulunmaktadır; eğer men'ut sayılardan sonra temyiz konumunda ise 11-99 arası na'tın müfred ve mansûb olarak gelmesi uygun olur. Bu durum cemi olsa bile herhangi bir zararı yoktur.

“تَجَحَّ أَرْبَعَةٌ عَشَرَ طَالِبًا مُجْتَهِدًا” “On dört öğrenci başarılı oldu.” cümlesinde sayıdan sonra temyiz konumunda gelen men'ut “طَالِبًا” kelimesinden sonra na't konumundaki “مُجْتَهِدًا” kelimesi müfred ve mansûb olarak gelmiştir. Bu cümlede ise na't olan “مُجْتَهِدِينَ” kelimesi cemi olarak gelmiştir.

“تَجَحَّ أَرْبَعَةٌ عَشَرَ طَالِبًا مُجْتَهِدِينَ” On dört çalışkan öğrenci başarılı oldu.”

Sebebi na't ise, hakiki gibi kendisinden önceki isme tabi olmaz. Kendinden sonraki açık bir isme bağımlı durumda olur. Ancak merfû olarak zamiri kendinden önceki isme dönmüş olur. Öncekine ulaştığı için sonundaki isim sebebi olur.

“هَذَا رَجُلٌ مُجْتَهِدٌ ابْنُهُ – oğlu çalışkan bir adamdır.” cümlesinde (مُجْتَهِدٌ) kelimesi na't konumundadır. Önceki isim olan (رَجُلٌ) ise men'uttur. Zamirle birlikte men'uta döner. İ'râbı da şu şekilde olur:

ها tenbih harfidir. Sükûn üzere mebni olup i'rabda mahalli yoktur.

ذا ismi işaretidir. Sükûn üzere mebni olup mahallen merfûdur ve mübtedadır.

رَجُلٌ haberdür. مُجْتَهِدٌ na'ttır. merfûdur.

ابْنُ Fâil konumunda olup merfûdur.

• harfî muttasıl zamir olup mebnidir. Mahallen cer konumunda olup muzâfun ileyhtir.<sup>32</sup>

Ebû Hayyâna göre na't bir cümle içerisinde ancak şu durumlarda gelebilmesi mümkündür.<sup>33</sup>

Araştırmaları Dergisi, 10, 279-298.), 282.

<sup>32</sup> Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku 'n-nahvî* (Beyrut, Daru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1972), 372-374.

<sup>33</sup> *İrtişâfu 'd-Darab min Lisâni 'l-Arab*, s,1907.

a-Taahsis için gelir; ( وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى ) لِلتَّخْصِيسِ )<sup>34</sup> “Orta namaz” derken burada bir tahsis olduğu görölmektedir.

b-Genelleştirme için; ( يَحْسُرُ اللَّهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ) لِلتَّعْمِيمِ )<sup>35</sup> “Allah öncekileri ve sonrakileri haşreder.” Burada da bir genelleme olduğu açıktır.

c-Tafsilat için; ( مَرَرْتُ بِرَجُلٍ عَرَبِيٍّ وَعَجَمِيٍّ ) لِلتَّفْصِيلِ ) “Arap ve acem olan adamlara uğradım.” Bu cümlede uğrama işini detaylandırarak Arap ve Arap olmayan diye birbirinden ayırmıştır.

d-Övgü için; ( سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ ) ( لَمَدْحٍ ) “Yüce azamet sahibi Allah'ı tenzih ederim.” Yine cümlede bir övgü ve yüceltme vardır.

e-Yerme için; ( مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ) ( لِلذَّمِّ ) “Kovulmuş Şeytanın şerrinden.”

f-Merhamet için; ( بَرِيْدٍ الْمَسْكِيْنِ ) ( لِلتَّرْحَمِ ) Cümlede bir acıma ve merhamet duygusu hâkimdir.

g) Te'kîd için; ( فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً ) ( لِلتَّوَكِيْدِ ) “Sûra bir defa üflendiğinde.”<sup>36</sup> ayetinde görüldüğü gibi na't pekiştirme için gelmiştir.

Ebû Hayyân, na't'ın müştak bir sözcük olarak gelebildiği gibi, te'vil yoluyla Câmid bir sözcük şeklinde na't olabileceğini vurgular. Örneğin: مررتُ برجلٍ كريمٍ cümlesinde na't olan “كريم” sözcüğü müştak bir isimdir. Ama مررتُ برجلٍ اسدي cümlesinde na't olan “اسد” sözcüğü ise “شجاع” şeklinde müştak bir isme tevil edilen câmid bir sözcüktür.<sup>37</sup>

Cümle içerisinde na't ve men'ut'un marife ve nekre olması bakımından birbirine uyması gerekmektedir. Yeri gelmişken burada bir istisnâî durumu açıklamamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu ikisinin arasına bir kopukluk yani ikisi arasında başka sözcükler yer alırsa yukarıda açıkladığımız marife ve nekre uyumluluğu şart olarak aranmaz.

Örnek; لَقَدْ حَمَلْتُ فَيْسُ بْنَ عِيْلَانَ حَرْبَهَا عَلَى مُسْتَوَلٍ لِلنَّوَابِ وَالْحَرْبِ إِذَا كَانَتْ غَضَابًا

<sup>34</sup> Bakara 2/238.

<sup>35</sup> Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Abdülhamîd es-Seyyid M. Abdülhamîd (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 1/163.

<sup>36</sup> Hakka 69/13.

<sup>37</sup> Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998), 1907.

*Muhakkakki, Kays İbn Aylan savaşını savaşmak ve başa gelen bela ve savaşmaya hazır olan kardeşine yükledi.* ” Şiirde geçen (مُسْتَقِل) nekredir. Sıfatı ondan ayrıdır o da (أَخَاهَا) marifedir. Müellif bu iki unsurun aralarında herhangi bir kopukluk yoksa marife ve nekrede uyum içinde olurlar görüşündedir.

Ahfeş;<sup>38</sup> ise, şu cümledeki “ مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ أَفْضَلَ مِنْكَ ” “senden daha erdemli bir adama uğradım.” cümlesindeki ( بِالرَّجُلِ ) adam kelimesindeki ( ال ) fazlalıktır. Ona göre burada nekrenin nekre ile Sıfat terkiibi oluşturması ya da nitelenmesi söz konusudur. Kûfelilerden bazıları<sup>39</sup>na't -men'ut uyumunun eğer övme ve yerme durumunda bozulabileceğini iddia eder.

Örnek; ( وَبِئْسَ لِلْخَلِّ هُمْزَةٌ لَمْرَةٌ ) ( الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ )<sup>40</sup> “Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay hâline!” Bu ayette الَّذِي yani marife bir sıfat vardır. Mevsuf ise nekre olan ( هُمْزَةٌ ) kelimesidir. Zira ayette onlar yerilmektedir.

Ahfeş'e;<sup>41</sup> göre nekre sözcük cümle içerisinde bir sıfat aldıysa yani tahsis edildiyse o marife ile sıfatlanabileceğinin doğru olacağı görüşündedir.

Örnek; “ فَآخِرَانِ يَفُومَانِ -Başka iki adam, kalkarlar...”<sup>42</sup>

Ahfeş daha sonra bu durumu şöyle açıklamaktadır. ( الْأَوْلِيَانِ ) bu kelime, ( آخِرَانِ ) kelimesinin sıfatıdır. “ الْأَوْلِيَانِ ” kelimesi marife, “ آخِرَانِ ” kelimesi ise nekredir.

Ferrâ,<sup>43</sup> genel bir durumun özel bir nesne ile târif edileceği görüşündedir. Bu görüşünü de şu örnekle delillendirmektedir. “ مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ أَخِيكَ - kardeşin olan adama uğradım.” Burada genel bir nesne olan ( بِالرَّجُلِ ) özel nesne konumundaki ( أَخِيكَ ) kelimesi ile târif edildiğini söyler. İbn Haruf (ö. 609/1213),<sup>44</sup> Cümle içerisinde nekre bir kelimenin başka bir nekre konumunda olan kelime ile nitelenebileceğini, marife olan bir kelimenin de başka marife ile nitelenmesinin doğru olacağı görüşündedir. İbn Haruf, bu konuda özel ve genel ayrımı yapmamaktadır.

<sup>38</sup> Ebü'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mücâşî el- Belhî el-Evsat el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Fâiz Fâris, nşr. Abdülemîr Muhammed Emîn el-Verd (Küveyt: y.y., 1400/1979 / Beyrut: y.y., 1985), 2/16-17.

<sup>39</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id* (Dımaşk: y.y., 1400-1402/1980-1982), 2/406

<sup>40</sup> Hümeze 104/1-2.

<sup>41</sup> el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/60.

<sup>42</sup> Maide 5/107.

<sup>43</sup> Muhammed b. Abdillâh Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman Seyyid -Muhammed Bedevî el-Mehtûn (b.y.: Dâr-u Hicr, 1990), 3/308.

<sup>44</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/403.

Bu konuda sırası gelmişken şu hususlara da yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Na't-ı müfred ve cümle olarak ikiye ayırmak mümkündür. Müfred olan na'tları şu başlıklar altında açıklanabilir:

a-İşaret ismi ( اسْمُ الْإِشَارَةِ ): Örnek; “كُوفِيَ الطَّالِبُ هَذَا” - Bu öğrenci ödüllendirildi.” Görüldüğü gibi bu cümlede na't olan ( هذا ) -“İşaret ismi” müfred olarak gelmiştir.

b-İsm-i mevsûl ( اسْمٌ مَوْصُولٌ ): Örnek; “تَجَحَّ الطَّالِبُ الَّذِي اجْتَهَدَ” “Çalışan öğrenci başarılı oldu.” Bu cümlede de na't olan ism-i mevsûl ( الَّذِي ) müfred olarak gelmiştir.

c-Sayılar: Gerek “كُوفِيَ طُلَّابٌ خَمْسَةٌ” “beş öğrenci ödüllendirildi” örneğinde gerekse yukarıdaki iki cümlede na'tın müfred konumunda geldiği görülmektedir. O da (خَمْسَةٌ) sayısıdır.

Bütün bunlara ilave olarak şu bilgiye de vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Cümlede bir kısım kelimeler na't konumunda olmalarına rağmen mana olarak men'ut özelliği durumundadır. Buradaki amaç na't'a ulaşmaktır. Ayrıca her ikisinde cümlede muzâfun ileyh manasındadır.

Söz konusu cümle durumunda olan na't ise ve cümle haberiye nekreden sonra da gelse na't i'râbında olur. Ancak bu durumda zamirin men'uta mutlaka dönmesi gerekmektedir. “مُعْنِيًّا” - سَمِعْتُ صَوْتَهُ جَمِيلٌ - Sesi güzel olan bir şarkıcıyı dinledim.” örneğinde “صَوْتَهُ جَمِيلٌ” - onun sesi güzeldir.” isim cümlesi olup na'ttır. Cümlede men'ut “مُعْنِيًّا” sözcüğüne raci bir (o) zamiri vardır.

Fiil cümlesine örnek, “سَمِعْتُ طَالِبًا يَقْرَأُ” - Okuyan öğrenciyi dinledim.” ( يَقْرَأُ ) fiil cümlesidir. na'ttır. Men'ut olan “طَالِبًا” sözcüğüne raci gizli bir “هو” zamiri vardır.<sup>45</sup>

Rami Alkhalafalabdulla'ya göre ise, Arapçada sıfatın mevsufun önüne geçmesi doğru değildir. Çünkü bu konuda asıl olan sıfatın mevsuftan sonra gelmesidir. Şayet sıfat, mevsufun önüne geçerse, sıfatın irabı, cümledeki konumuna göre değişir.<sup>46</sup>

## 2.2. Bedel

<sup>45</sup> er-Râcihi, *et-Tatbiku'n-nahvi*, 374.

<sup>46</sup> Rami Alkhalafalabdulla, *Arapça ve Türkçede Sıfat Konusu (Mukayeseli Çalışma)*, *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, Sayı 8, (2019), s.193.



Bedel cümle içinde kendinden önceki bir isme tabi olur. Kendinden önceki sözcük ya da cümleye mübdelün minh denir. Nahivcilere göre bedel, niyet olarak cümlede amilin tekrarıdır.

Örnek; “كَانَ الْخَلِيفَةُ عُمَرُ عَادِلًا” Halife Ömer adil bir kişi idi.” Tariften de anlaşılacağı üzere bu cümlenin aslı şu şekildedir; “كَانَ الْخَلِيفَةُ كَانَ عُمَرُ عَادِلًا” - Halife Ömer adil bir kişi idi.” genel olarak bilinen bir gerçek cümlede bu amilin tekrarının kesinlikle görülmemesidir.<sup>47</sup>

Bedel, cümlede kendisinden önce yer alan kelimenin i'râbına tabi olan lafızdır. Önceki lafzın manasının açıklanması ve pekiştirilmesi amaçlanır. Nahivde bir kelime veya cümlenin peşinden, bazen onunla farklı olmayan, arada bir bölümünü, bazen de o ifadeye has bir durumu açıklayan diğer bir cümle ya da cümle birlikte kullanılır. İşte bu kullanıllana nahivde yukarıda da değinildiği üzere bedel adı verilmektedir.

Örnek; “أَكَلْتُ التُّفَاحَةَ” (Elmayı yedim.) şeklinde ifade edilebilir. Cümleyi gören ve okuyan bir kişi şu şekilde bir anlayış içinde olur. Elmanın hepsinin yenildiğidir. Bu durum elma hakkındaki tereddüdü ortadan kaldırmaz.

Eğer tam bu sırada التُّفَاحَةَ kelimesinin ardından نِصْفَهَا sözü getirilirse “أَكَلْتُ التُّفَاحَةَ نِصْفَهَا” “Elmanın yarısını yedim.” ilave edilen lafız mananın daha net olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Başka olasılıklar hükmünü yitirecek ve cümlede tam olarak neyin ifade edilmek istendiği rahat bir şekilde anlaşılacaktır. Bu ilave edilen unsura nahivde bedel ismi verilmektedir. “انْكَسَرَتِ الطَّائِلَةُ رِجْلُهَا” “Masanın ayağı kırıldı.” örneğinde de masayı bir bütün olarak algılasak, onun dört ayağının olduğunu bir ayağının kırıldığını anlarız.

Nahivcilerin çoğu bedeldeki amil'in mukadder olduğunu söylerler. Bedelin cümle içerisinde birinci kısım yani cümlenin başında değil ikinci kısmında geleceği görüşündedirler.<sup>48</sup> Sibeveyhi bu görüşü tasdik ederek bedelin cümlede ikinci kısımda geleceği görüşündedir. Ona göre genellikle amilin görünmesi harfî cere bağlıdır<sup>49</sup>. ( قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا )<sup>50</sup>. “Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: “Siz Sâlih'in, rabbi tarafından gönderildiğine gerçekten inanıyor musunuz?” Onlar

<sup>47</sup> er-Râcihi, *et-Tatbiku 'n-nahvi*, 380.

<sup>48</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1961.

<sup>49</sup> Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetül Hâncî, 1988), 2/331.

<sup>50</sup> Araf 7/75.

da “Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız, dediler.” ayetinin “لَمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ” “onlardan iman edenlere” kısmında amilin ortaya çıkma ve görülme durumu “من” harf-i cerrine bağlı olmuştur.

Cümlede âmil harf-i cerr ise “مَرَرْتُ بِرَيْدٍ بِهِ” “Ona Zeyde uğradım” şeklinde olduğu gibi bu durumda âmil zikredilir. Bu cümlede amil, yine (ب) harf-i cer ile görünür durumda olmuştur. Cümlede bedel konumundaki kelimeyi nasb ve ref eden unsurun görünmesinin doğru olup olmadığı hususunda nahivciler arasında tam bir fikir birliği söz konusu değildir.<sup>51</sup>

Bir kısım nahivciler bu duruma “قَامَ زَيْدٌ أَخُوكَ” “Kardeşin Zeyd ayağa kalktı.” örneğini verirler. Bir kısım nahivciler ise cümlenin “قَامَ زَيْدٌ قَامَ أَخُوكَ” “Zeyd de ayağa kalktı kardeşi de ayağa kalktı.” şeklinde söylenilmesini doğru olarak kabul ederler. Bir kısım nahivciler cümlenin bu şekilde kurulmasını yanlış olarak değerlendirerek ( اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ) (Bu elçilere uyun. Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar. ’’<sup>52</sup> ayetini örnek olarak gösterirler.

Her iki ayetteki ( اتَّبِعُوا ) ” tâbi olun” kelimesi cümlenin tekrarı şeklinde olmuştur. Müberred’e göre,<sup>53</sup> buradaki amil hem bedel hem de mubdelun minh için âmildir. Yani âmilin tekrarı için değil mübdelün minh olduğu görüşündedir.

Ebû Hayyân, cümlede bedel ile mubdelün minh’in marife ve nekrenin dışında i’râb bakımından uyum içerisinde olduğu görüşündedir. Yani bedel nekre mubdelun minh marife olabilir. Ya da tam tersi de mümkündür.

Marifedeki uyumuna “إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ” “Güçlü ve övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna,”<sup>54</sup> ayetini örnek vermektedir.<sup>55</sup>

Görüldüğü gibi bu âyette hem bedel ( الْحَمِيدِ ) hem de mubdelun minh olan ( الْعَزِيزِ ) kelimeleri marife olarak gelmiş ve i’râb bakımından uyum içerisinde dirler.

<sup>51</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu’ d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1961.

<sup>52</sup> Yasin 36/20-21.

<sup>53</sup> Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Udayme (Beyrut: y.y., ts.), 4/295, 399.

<sup>54</sup> İbrahim 14/1.

<sup>55</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu’ d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1962.

Nekreye örnek, ”حَدَائِقُ مَفَازٍ“<sup>56</sup> ayetinde her iki unsur da nekre olarak gelmiştir.

(إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ)<sup>57</sup>.<sup>58</sup> ”لِنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ“<sup>58</sup> ”Perçeminden yakalayıp sürükleriz! Perçeminden!“ örneğindeki birinci ayette bedel marife mubdelün minh ise nekre olarak gelmişlerdir. İkinci ayette ise tam tersi bir durum olmuş bedel nekre mubdelün minh ise marife olarak gelmiştir.

Müellif, bedelin bazen ilk lafızda nekre olabileceğine bazen de olmayacağını söyler.<sup>59</sup> Kûfeliler, Bağdatlılar ve es-Süheyli el-Mâlekî (ö. 581/1185)<sup>60</sup>; marifeden iptal edilen nekrenin özelliğini şart koşarlar. İbn Mâlik (ö. 672/1274),<sup>61</sup> ancak birinci lafızda olursa marifeden nekreye dönüşmesini doğru olarak değerlendirir.

Müellif, cümlede bedel ile mübdelün minh’in aynı doğrultuda olduğunu beyan eder. ”رَأَيْتَكَ يَاكَ“ ”ben seni gördüm.“ örneğinde de görüldüğü üzere, cinsler tam bir uyum içerisindedir. Burada zamir, zamirden bedel gelmiştir.

Müellif, bedelül ba'd minel kül konusunda bedelin mübdelün minhin bir parçası olduğu görüşündedir. Örnek, ”تَلْتُ التَّقَاةَ أَكَلْتَهَا إِيَّاهُ“<sup>62</sup> ”Elmanın üçte birini yedim.“ cümlesinde bedeli ba'd ve ”حُسْنُ الْجَارِيَةِ أَعْجَبْتَنِي هُوَ“ O iyi cariyeye hayran kaldım.“ örneğinde ise bedeli iştimâl mevcuttur. Nahivciler arasında bu terkinin dizilişi hususunda tam bir fikir birliği yoktur. Bazı nahivciler bedel, bedeli minhden bir parça değil ancak ona dönen bir özelliğe sahip olduğunu söylerler.

Müellif, yukarıda da fikrini açıkladığı üzere bu son görüşe katılmamakta ve bedeli kül min külde zahirde zamirin değiştirilmesi durumunda ”رَأَيْتُ زَيْدًا إِيَّاهُ“ Zeyd’in kendisini gördüm.“ denilmesinin daha uygun olacağı kanaatindedir.<sup>63</sup>

İbn Mâlik ise; bu görüşe karşı çıkan nahivcilerden birisidir. Ona göre, Arapların nazmında ve nesrinde bu söz sadece te'kid için kullanılabileceği görüşündedir.

<sup>56</sup> Nebe 78/31-32.

<sup>57</sup> Şura 42/ 52-53.

<sup>58</sup> Alak 96/15-16.

<sup>59</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1962.

<sup>60</sup> Mustafa b. Hamza, *Netaicil Fikr* (b.y.: y.y., ts.), 298.

<sup>61</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/428-428.

<sup>62</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1963.

<sup>63</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1963.

*en-Nihaye*'de; “إِيَّاءُ” zamiri ile bunu değiştirmenin doğru bir yaklaşım olacağı söylenmektedir. O yer değiştirme için “رَأَيْتُنِي إِيَّاءُ” “Sen beni gördün.” ve “رَأَيْتُ زَيْدًا إِيَّاءُ” “Ben sadece Zeyd’in kendisini gördüm.” örnekleri verilmiştir. Onlardan bazıları, “إِنَّكَ أَنْتَ إِيَّاءُ خَيْرٌ مِنْ زَيْدٍ” “şüphesizki sen Zeyd’den daha iyisin.” Bir kısım nahivciler burada (أَنْتَ) yi (لِلْكَافِ) için te’kid yapılabileceğini (إِيَّاءُ) kelimesinin ise (لِلْكَافِ) harfinden bedel olduğu görüşündedirler.<sup>64</sup>

Ebû Hayyân, konuya bakarken görünürde bir problemin olduğunu söyleyerek şu misallerle durumu açıklamaya çalışmaktadır. “رَيْدٌ هُنْدٌ أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاءُ هُوَ وَهِيَ” Bu cümlede (رَيْدٌ) birinci mübteda, (هِنْدٌ) ise ikinci mübtedadır. “أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاءُ هُوَ وَهِيَ” Bu ise (هِنْدٌ)’in haberidir. Yine “هِنْدٌ أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاءُ هُوَ وَهِيَ” bu cümle ise, (رَيْدٌ)’in haberidir. (أَكْرَمْتَنِي) bu kelimedeki zamir ise (هِنْدٌ) de döner. (أَنَا) ise (أَكْرَمْتَنِي) kelimesindeki (لِلْيَاءِ) için te’kiddir. Onun ancak te’kidden sonra atfedileceği görüşündedir.<sup>65</sup>

Ebû Hayyân bedel’i kendi içerisinde birkaç kısma ayırarak şu bilgileri vermektedir.

**Birinci kısım;** bedeli mutâbık aynı zamanda bedeli kül min kül olarak da adlandırmaktadır. Bazı arkadaşlarının bunu bedeli şey min şey olarak da isimlendirdikleri bilgisini verir. Müellif bedel konusundaki tanımlaması cumhurla uyumludur.

O “Biz cumhurun dediği gibi bedeli kül min kül olarak tanımlarız.” sözü ile cumhurla aynı görüşü paylaştığını vurgulamaktadır.

“العَزِيزُ الْحَمِيدُ” örneğinde de bedel müzekker ve müenneste tam bir uyumluluk içerisinde.

*Müfred* için örnek; “مَرَرْتُ بِأَخِيكَ زَيْدٍ وَبِأَخْتِكَ هِنْدٍ” Kız kardeşin Hind’e ve Kardeşin Zeyd’e uğradım.”

*Tesniye* için örnek; “عَرَفْتُ ابْنَيْكَ الْمُحَمَّدَيْنِ” İki oğlun olan Muhammdleri tanıdım.”

*Cemi* için örnek; “عَرَفْتُ أَصْحَابَكَ الرَّزِيدِينَ” “Arkadaşların olan Zeydleri tanıdım”. Müellif bu noktada tafsil kastedildiğinde ise, tesniye ve cemide uyum durumu aranmayacağı şerhini düşünmektedir. Örnek; “مَرَرْتُ بِأَخْوَتِكَ زَيْدٍ وَبِكُرِّ وَحَالِدٍ” Kardeşlerin Zeyd, Bekr ve Halid’e uğradım.”

<sup>64</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1963.

<sup>65</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1964.

Bedel açıklamada ziyade durumunda olduğunda lafızda birleşebilir. Örnek; ( وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ )  
جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا<sup>66</sup> “Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her  
topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak.”

Müellif, bazılarının bunu nasb olarak okuduğunu belirtir. Gaib durumdaki bir zamir için  
cümlede açık bir şekilde gelen bir ismin bedel olabileceği görüşündedir. Örnek; “زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ أَخَاكَ”.  
Bu cümledeki bir önceki kısmın daha iyi anlaşılabilmesi için (٥) gaib zamiri için أَخَاكَ bedel  
olmuştur. Yani أَخَاكَ bedeli “o” zamiri ise mübdelün minh’tir.<sup>67</sup>

Muhatab ya da mütekellim zamiri içinde bu durum söz konusudur. <sup>68</sup> Örnek; ( تَكُونُ لَنَا عِيدًا )  
لَاَوْلَانَا وَعَاخِرَنَا وَعَايَةً مِّنْكَ<sup>69</sup> “Önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan  
geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun.” bu âyette yukarıda müellifin  
açıkladığı manayı kapsadığı açıkça görülmektedir.

Eğer “أَكْرَمْتُكُمْ صَغِيرَكُمْ وَكَبِيرَكُمْ” “sizlerin küçüklerinize de büyüklerinize de ikramda  
bulundum.” Misalde de görüldüğü üzere “صَغِيرَكُمْ” ve “كَبِيرَكُمْ” bedel, “كُمْ” ise mübdelün minh’tir.  
Ancak ihata cümleden anlaşılmazsa bu durum meydana geldiği zaman nahivciler arasında farklı  
görüşler ortaya çıkmaktadır.

**Birincisi;** bu konuda Kûfeliler ve Ahfeş böyle bir durumda yani ihata olmasa bile bunun  
doğru olduğunu söylerler.

**İkincisi;** Kutrub (ö. 210/825 civarı) durumun sadece istisnada doğru bulur. Örnek; “مَا  
ضَرَبْتُكُمْ إِلَّا زَيْدًا” “Ben sizi değil sadece Zeyd’i dövdüm.” Bu cümlede “زَيْدٌ” bedel “كُمْ” ise  
mübdelün minh’tir.

**Üçüncüsü;** cumhur Basralılara göre bu durum doğru değildir.

**İkinci kısım;** Ebû Hıyyân Bedelül ba'd minel kül, “مَرَرْتُ بِقَوْمِكَ نَاسٍ مِنْهُمْ” “Senin  
kavminden bir kısım insanlara uğradım.” Bu bedeldeki şart meselenin aslına dönmesidir.  
Amilin ise bedelde ortaya çıkıp zahiri olması gerekir.

<sup>66</sup> Casiye 45/28.

<sup>67</sup> Ebû Hıyyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1965.

<sup>68</sup> Ebû Hıyyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1965.

<sup>69</sup> Maide 5/114.

**Üçüncü kısım;** Müellif bedeli iştimâl konusunda da çeşitli tanımların yapıldığını söyleyerek “ وَأَعْجَبْتَنِي الْجَارِيَةَ ظُرْفُهَا” - Zeyd’in ilmi benim hoşuma gitti.” ve “عَجَبْتَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ” - Cariyenin şık olması hoşuma gitti.” örneğini vermektedir. Bunu sadece manevi niteliklerde mümkün görür.

Ebû Hayyân, iştimâlde, mübdel minhe ait bir özellik olduğunu belirtir.<sup>70</sup> Bazı Basra ve Kûfeliler, bu bedeli bedel ba'd gibi görürler ve şu örneği verirler: “مَرَرْتُ بِزَيْدِ أَبِيهِ” “Zeydin babasına uğradım.” Cümlesinde bedelin, bedel iştimâl kabul ederler. Zira onlara göre “سَلِبَ زَيْدٌ” “Zeyd’in elbisesi gasp edildi” örneğinde de bedel iştimâl kabul edilirse diğer cümle de aynı hükmü alır.

Müellif, bu iki bedeldeki şart zamirinin ya mukadder olarak ya da melfuzu bih olarak mübdel minhe dönebileceği kanaatini taşımaktadır.

“عَجَبْتَنِي الْجَارِيَةَ حُسْنُهَا” - Cariyenin güzelliği hoşuma gitti.” ve “ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ” “Zeydin başına vurdum.” örneklerinde görüldüğü üzere bedeldeki zamir mübdilün minhe dönmektedir.<sup>71</sup>

(النَّاسِ) sözcüğünü (مَنْ) sözcüğünden bedel olarak kabul etmişler ve zamiri onun önüne getirmişlerdir. Örnek; “النَّارُ قَتَلَ أَصْحَابَ الْأَخْدُودِ”<sup>72</sup> İttifak edilen (النَّارِ)’ın bedel olduğudur. Fârisî, bedeli iştimâl olarak görmektedir. Ferrâ bedeli kül min kül olarak kabul eder. İbn Haruf;<sup>73</sup> ise bedeli idrab olarak değerlendirmektedir. İbn Hişâm ise, muzafın hazf edildiği görüşündedir. Yani şu şekilde; (أَخْدُودُ النَّارِ). Müellif ise, gaib zamirinden bedel getirildiği gibi her iki bedel türünde de mütekellim ve muhatab zamirlerinden bedel getirmenin doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindedir.<sup>74</sup> Örnek, “ضَرَبْتَنِي رَجُلِي زَيْدٌ” - Zeyd ayaklarıma vurdu.” Bu cümlede “رَجُلِي” bedel “ي” ise mübdelün minh’tir.

Üzerinde ittifak edilen üç bedel türü bunlar olmasına rağmen es-Süheyli aynı görüşte değildir. Ona göre Bedelül ba'd minel kül ve Bedeli iştimâl bedel kül olduğu görüşündedir. Her

<sup>70</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1966.

<sup>71</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1966.

<sup>72</sup> Buruc 85/4-5.

<sup>73</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/436.

<sup>74</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1967.

ne kadar Arap geneli kastetse de söyleyen özeli kasteder. Müellif, muzâfın hazf edilebileceğini söyleyerek şu örneği verir;

“أَكَلْتُ بَعْضَ الرَّغِيفِ” - Somunun bir kısmını yedim.” “أَكَلْتُ الرَّغِيفَ ثَلَاثَةً” - Somunun üçte birini yedim.” örneklerinde kast edilenin somunun bir kısmını yemek olduğu görüşündedir. Daha sonra ise bütünden bir kısmını açıklayarak somunun üçte birinin yenildiği anlaşılmıştır. Yani ona göre bedel ba'd, bedel kül'dür.

Müellif, “الْجَارِيَةُ أَعْجَبْتَنِي” şeklinde denildiğinde ise hoşça gitme beğenme sıfatlardan bir sıfat olduğu kanaatindedir.<sup>75</sup> Muzaf hazf edilerek o mahzuf olan nesne zikredilerek şöyle denilmiş olunur. (حُسْنُهَا) onun güzelliği.

Nahivciler, “bedel-i kül min ba'd” ve bedel idrab'ta ihtilaf etmişlerdir. Birincisi; “لَقَيْتُهُ”<sup>76</sup> “Onunla Cuma günü sabahleyin karşılaştım”. Cumhur, bedel-i kül min ba'd” kabul etmez. Sibeveyhi ise idrab bedel'inin varlığını kabul eder.<sup>77</sup> Ebû Hayyân, Cümlede mübdelün minh ile onun kısmına birbirine bağlı olmadığı görüşündedir. Bilakis o ikisi de lafız ve mana yönünden birbirlerine zıt olduğu düşüncesindedir. Bu görüşünü şu örnek ile açıklamaya çalışmaktadır. “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ لِمْرَأَةٍ” İlk önce bir adama uğradığını haber vermektedir. Daha sonra ise bir kadına uğradığını haber verir. Buradaki önemli olan husus şudur; adama uğramayı iptal etmeden bu sözü söylemektedir. Sanki o ikisini de haber vermiş olmaktadır. Müellif, uğramayı ayrı ayrı zikrederek cümlenin “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ لِمْرَأَةٍ”<sup>78</sup> şeklinde ifade edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir. Ebü'l-Abbâs'a (ö. 136/754)<sup>79</sup> göre ise buradaki bedel yanlıştır çünkü ona göre böyle bir durum Arabın nazmında da nesrinde de bulunmamaktadır.

Nahivcilerden bir kısmı mübdelün minh'in cümlede olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Müberred<sup>80</sup> zamirin birinciye dönmesiyle iptal edilebileceği görüşündedir. Eğer çıkarılırsa ona dönen bir zamir olmaz.

<sup>75</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1967.

<sup>76</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1969.

<sup>77</sup> Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/439.

<sup>78</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1970.

<sup>79</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/166; 4/297.

<sup>80</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/211.

Müellif bunu “زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ أَبَا بَكْرٍ” örneğiyle açıklamaktadır. Eğer zamir cümleden çıkartılırsa cümleyi mübtedaya bağlayacak bir şey kalmaz. Mübdelün minh lafzında sıla bedele ihtiyaç duymayabilir.<sup>81</sup>

Müellif, cümle içerisinde istifham ya da şarttan bedel gelirse istifham tekrar edilir. “كَيْفَ (إِنْ) veya (هَلْ) - Zeyd sıhhatli midir hasta mıdır?” cümlesi buna örnektir. Cümle (هَلْ) veya (إِنْ) ile kullanılmak istenilirse “وَإِنْ تَضْرِبُ أَحَدًا أَرْجُلًا أَوْ امْرَأَةً أَضْرِبُهُ” - Adamı veya kadını döversen döverim.” ve “هَلْ جَاءَ أَحَدُ رَجُلٍ أَوْ امْرَأَةٍ” - Adam mı veya kadın mı geldi?” şeklinde denilebileceğini belirtmektedir.

Müellif, bu cümlede bedele edat dâhil edilmediği görüşündedir. Aynı zamanda fiilin fiille bedelinde ittifak olduğunu, bedeli şey'in min şey olacağını ve bedel-i ba'd min kül olamayacağını belirtmektedir.<sup>82</sup>

Zemahşerî<sup>83</sup> ve İbn Mâlik<sup>84</sup> ise, cümlenin müfreden bedel yapılabileceği görüşündedirler. Müellif, Kitâbü'l-Bedî' de de söylendiği gibi, manada ittifak olabilmesi durumunda cümlenin cümle ile de bedel yapılabileceği kanaatindedir. Cümlenin cümle ile bedeline en-Nihâye adlı eserde “أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ” - Onlar hakikaten muratlarına ermişlerdir.”<sup>85</sup> ayeti delil olarak getirilmiştir.

Ayetin öncesiyle bedel yapılmıştır; yani (إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ) “Bugün de ben onlara karşılığını veriyorum.” cümlesinde ist'inaf yapmak da doğrudur. Diğer yandan müellif “مَنْى نَأْتِنَا نَلْمَمُ بِنَا فِي” “Bizim beldemize ne zaman gelsen bizi toplu bir şekilde bulursun”. Örneğini vererek fiilin fiil ile bedel yapılabileceğini de belirtmektedir.

Ebû Hayyân, el-Basît adlı eserde nahivcilerin hemen hemen hepsinin fiilin fiille bedeli konusunda ittifak ettiklerini belirtmektedir. Bu durumda bedel-i ba'd min kül olamayacağını söylerler. Yine Müellif, Bedel-i iştîmâl konusunda ise nahivciler arasında ihtilaf olduğunu söyler. Örneğin; (وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ) “Ve onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya dua etmezler ve Allah'ın haram kıldığı

<sup>81</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1971.

<sup>82</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1972.

<sup>83</sup> ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal* (Beyrut: y.y., 1993), 121-122.

<sup>84</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/339-340.

<sup>85</sup> Müminun 23/111.

<sup>86</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1972.



nefsi öldürmezler bihakkin olan müstesna ve zinada bulunmazlar ve her kim bunu yaparsa büyük bir cezaya uğrar. (يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا) Onun için Kıyamet gününde azap kat kat olur ve orada enva-ı mezellete tutulmuş olarak aleddevam kalır.”<sup>87</sup>

Müellif, başka bir görüş olarak da cümlede bedeli muvafikin mübdelun minhin önüne geçmesinin doğru olmadığı düşüncesindedir. Örnek; “أَكَلْتُ ثَلَاثَ الرَّغِيفِ -Somunun üçte birini yedim.” ve “وَأَعْجَبَنِي حُسْنُهُ زَيْدٌ” - Zeyd’in güzelliği hoşuma gitti.” En doğru ve güzel olanın bedelle mübdelün minhin arasının açılmaması olduğunu belirtmektedir. Zarf, sıfat ve mamul fiil de aralarının açılabilceğini söyler. Örnek: “أَكَلْتُ الرَّغِيفَ فِي الْيَوْمِ ثَلَاثَةً” “Bir günde somunun üçte birini yedim.” Ya da şu ayetteki gibi de olabilir; (فَمِ الْيَوْمِ إِلَّا قَلِيلًا).<sup>88</sup> “Az bir kısmı hariç olmak üzere, geceleyin kalk.”

### 2.3. Atf-1 Beyân

Çalışmamızın bu aşamasında bedelden sonra atf-1 beyânı incelememiz yerinde olacağı kanaatindeyiz. Atf-1 beyân genellikle camid bir isim olduğu bilinir ve kendinden önceki isme uyar. Şu hususu açıklamakta da yarar görmekteyiz. Lafız olarak ona muhalif, mana bakımından ise onunla uyum içerisindedir. Atf-1 beyân cümle içerisinde kendisinden önceki kelimenin durumunu açıklığa kavuşturması için getirilir. Her bakımdan kendinden önceki kelimeyle uyum içerisindedir.

Örnek, “جَاءَ صَدِيقُكَ حُسَيْنٌ” - Arkadaşın Hüseyin geldi.” Cümlede görüldüğü gibi atf-1 beyân olan Hüseyin kendinden önceki arkadaş kelimesini açıklamaktadır. Başka bir örnek olarak şu cümleye bakıldığında durumu daha iyi analiz etmek mümkündür. “قَرَأْتُ مَدَائِحَ الشَّاعِرِ الْمُتَنَبِّيِّ لِلْأَمِيرِ” “قُرَأْتُ مَدَائِحَ الشَّاعِرِ الْمُتَنَبِّيِّ لِلْأَمِيرِ” *cümlesinde* سَيْفِ الدَّوْلَةِ kelimesi şairden atf-1 beyân olmaktadır. سَيْفِ الدَّوْلَةِ (الْأَمِيرِ) kelimesinden atf-1 beyân olur. Atf-1 beyân, tabi olduğuna i’rab bakımından uyar.<sup>89</sup>

Ebû Hayyân, onunla sıfat ve bedel arasındaki farkları tek tek analiz eder.<sup>90</sup> Basralılar<sup>91</sup> onun ancak marife olarak gelebileceğini nekre gelemeyeceğini belirtirlerken bazıları ise onu özel isme, künyeye ve lakaba has kırlarlar.

<sup>87</sup> Furkan 25/68-69.

<sup>88</sup> Müzzemmil 73/2.

<sup>89</sup> er-Racihi, *et-Tatbiku'n-nahvi*, 383.

<sup>90</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1943.

<sup>91</sup> ez-Zemahşeri', *el-Mufasssal*, 2/423.

ez-Zemahşerî,<sup>92</sup> onun nekre olması durumunda başka bir nekreye tabi olabileceği görüşündedir. İbn Uşfûr<sup>93</sup> ve İbn Mâlik bu konu da ez-Zemahşerî ile aynı görüştedirler. Bir kısım nahivciler bu konuda iu örneği vermektedirler:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru şöyle bir misalle anlatılabilir: İçinde lamba bulunan bir fanus. Bu lamba kristal bir cam içindedir. Bu kristal cam da inci gibi parlayan bir yıldız benzer. Lamba doğuya da batıya da ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından tutuşturulur. O yağ, neredeyse kendisine ateş değmese bile kendiliğinden ışık verecek hâldedir. Bu durum, nur üstüne nurdur! Allah dilediği kimseyi kendi nuruna eriştirir. Allah, gerçeği anlamaları için insanlara böyle misaller verir. Allah her şeyi hakkiyle bilmektedir.<sup>94</sup>

Zemahşeri ise, bu konuda Basralılarla ve Kufelilerle aynı düşünce içerisinde değildir. Örnek; (فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ)<sup>95</sup> “Orada apaçık deliller, İbrahim’in makamı vardır.” Şuna atf-1 beyandır (آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ). Sibeveyhi<sup>96</sup> kendi görüşlerini şu örnekle ortaya koymaktadır; (يَا هَذَا ذَا الْجُمَّةِ). Burada (الجمعة) atf-1 beyân olur. Ebû Hayyân diğer nahivcilerin görüşlerini açıkladıktan sonra kendisinin atf-1 beyân hakkındaki düşüncesini şöyle belirterek atf-1 beyânın marife veya nekre olmasının şart olmadığı gibi müfred, tesniye ve cemide uyumlu olmayabilir.

Müellif, atf-1 beyanın geldiği durumları on başlıkta açıklamaktadır:

**Birincisi;** (ال) takısı atfı beyanın gelip – Ey bekçi kardeşimiz.” örneğindeki gibi münada mansuba veya “يا رَجُلُ الْخَارِثِ” – Ey! Bekçi adam” örneğindeki gibi mazmuma tabi olması. Müellif mazmum olarak gelen (الْخَارِثِ) kelimesinin mansub olarak gelebileceğini de belirtmektedir.

**İkincisi;** mecrur konumundaki bir kelimeye tabi olabileceği gibi bir karine ile teyit edilen sıfata da tabi olabilir. “أَنَا إِبْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بَشِيرٍ” örneğinde belirtildiği şekilde ifade edilmesinin doğru olacağını belirtir.<sup>97</sup> Müberred<sup>98</sup> (بَشِيرٍ) ancak bu kelimenin nasb olması durumunda ona

<sup>92</sup> ez-Zemahşerî', *el-Mufasssal*, 121-122.

<sup>93</sup> İbn Uşfûr, *el-İşbîlî Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî en-Nahvî, el-Mukarreb*, nşr. Ahmed Abdüssettâr el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî (b.y.: y.y., 1391/1971), 244.

<sup>94</sup> Nur 24/35.

<sup>95</sup> Ali İmran 3/97.

<sup>96</sup> Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/189-190.

<sup>97</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1945.

<sup>98</sup> Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî

tabi olabileceği görüşündedir. el-Fârisî; bedel olduğunu söylemektedir. Müellif, el-Fârisî'nin bu görüşü doğru olsa bile “الصَّارِبُ الرَّجُلُ غُلَامٌ الْقَوْمَ” “topluluktaki bir çocuğa vuran adam” örneğinde olduğu gibi onun tahsis edilmediğini söyler.

**Üçüncüsü;** kelamın bir bağlayıcıya muhtaç olması gerektiğini ve bu bağın ise ancak peşi sıra gelen atf-1 beyan olduğunu belirtir. Örnek; “هَذَا ضَرَبْتُ الرَّجُلَ أَخَاهَا” “Hind’in kardeşi olan bir adama vurdum.”

**Dördüncüsü;** Efâlü tafdilün genele izafe (edilmesi) gerektiğini, bu kısmın ise genele tabi olması gerektiğini, tercih edilenin ise bu genelden bir kısım olmasının gerektiğini açıklamaktadır. Örnek; “زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ الرَّجَالِ وَالنِّسَاءِ أَوْ النَّسَاءِ وَالرِّجَالِ” Burada النَّسَاءِ ve الرَّجَالِ sözcükleri atf-1 beyandır. Cümlede ism-i tafdil genel anlamlı bir sözcük olan النَّاسِ sözcüğüne izafe edilmiştir.<sup>99</sup>

**Beşincisi;** Mevsufun herhangi bir muzafa tabi olması (onu takip) etmesi. Örnek; “يَا أَيُّهَا زَيْدُ - الرَّجُلُ غُلَامٌ زَيْدٌ - Ey! Zeyd’in çocuğu adam.”

**Altıncısı;** (أي) edatının mecrurunun ayrılması. Örnek; أَيُّ الرَّجُلَيْنِ زَيْدٌ وَعَمْرٌو أَفْضَلُ - Bu iki adamdan hangisi Zeyd mi? Amr mı? Erdemlidir.”

**Yedincisi;** Mecrurun (كِلَا kila)’dan ayrılması. Örnek; “كِلَا أَخَوَيْكَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو” “Zeyd ve Amr ikisi de kardeşindir.”

**Sekizincisi;** Mazmum olan münadinin “يَا زَيْدُ هَذَا” örneğindeki gibi ismi işarete tabi olması ve onu takip etmesi.<sup>100</sup>

**Dokuzuncusu;** Muzaf münadinin, muzaf ve müfrede tabii olması. Örnek; “يَا أَخَوَيْنَا عَبْدٌ - Ey Abd Şems ve Nevfel kardeşlerimiz.”

**Onuncusu;** “يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ زَيْدٌ”<sup>101</sup> örneğindeki gibi mevsufun (أي)’deki nidaya tabi olması.

## 2.4. Âtf-ı Nesak

(Bağdad: y.y., 1973; Beyrut: y.y., 1985), 1/135.

<sup>99</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1945.

<sup>100</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1945.

<sup>101</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1945.

Âtf-1 nesak, cümlede atıf harflerinden herhangi birisini yazarak iki kelime veya cümleyi birbirine bağlamaya denilir. Cümlede tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla yapılır.<sup>102</sup> “ ذَهَبَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو - Zeyd ve Amr gitti.” örneğinde de görüldüğü gibi atıf harfi olan (و) iki kelime yani iki ismi birbirine bağlamıştır.

Ebû Hayyân, cümle içerisinde atıf harflerinden herhangi birisinin gelmesini ve bu harfin iki kelime veya iki cümleyi birbirine bağlamasına atf-1 nesak olarak isimlendirmektedir. Müellif, bu harflerin atf-1 nesak konusunda kendi içerisinde iki kısma ayrılabilceğini belirtmekte olup nahivciler arasında haklarında ittifak edilenler ve ihtilaf edilenler şeklinde bir ayrıştırma yapıldığı kanaatindedir.

Atıf harfleri oldukları konusunda görüş birliği olunan harfler şunlardır: “ – بل – أو – ثم – ف – ”  
“ و – لا ”

Atıf harfi olup olmadıkları konusunda ihtilâf (görüş ayrılığı) olunan harfler ise şunlardır:  
<sup>103</sup> “لِئِنْ، إِمَّا، لَيْسَ، حَتَّى، إِلَّا، أَيْ، أَمْ، لَوْلَا، هَلَّا، كَيْفَ، مَتَى، أَيْنَ”

(لِئِنْ): Müellif “لِئِنْ” konusunda beş farklı görüş zikretmektedir:

Birincisi; Yûnus b. Habîb ed-Dabbî ve ekolü.<sup>104</sup> Onun tek başına bir atıf harfi olmadığını ve onun (vav) harfi ile birlikte olduğu zaman yanlış düzeltme ve o zaman atıf harfi olabileceği kanaatindedirler. “ مَا قَامَ سَعْدٌ وَلَكِنْ سَعِيدٌ ” Kalkanın Sa'd değil Said olduğunu belirten bu cümlede edat (و) harfi ile birlikte gelerek hem yanlış düzeltilmiş ve hem de atıf harfi konumunda olmuştur.

İkincisi; nahivcilerin çoğu el-Fârisî de,<sup>105</sup> bunlardan birisi olarak onun tek başına bir atıf harfi olduğu ve bu noktada و harfine herhangi bir ihtiyacı bulunmayacağı görüşündedirler. “ ما ”  
“لِئِنْ” örneğinde de açıkça görüldüğü üzere (لِئِنْ) ile birlikte (vav) harfi gelmemiştir.

<sup>102</sup> Hâil İbrahim Kaçar, *Arapça* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 3/234.

<sup>103</sup> Ebû Hayyân, *İrtiâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1975.

<sup>104</sup> Ebû Muhammed er-Rebî' b. Süleymân b. Abdilcebbâr b. Kâmil el-Misrî el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi Hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahreddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl (Halep: y.y., 1973; Beyrut: y.y., 1983), 588.

<sup>105</sup> el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/91.

Üçüncüsü; İbn Usfûr<sup>106</sup> Onun haddi zatında bir atıf harfi olduğunu, atıfta ise kendisinden önce و harfinin olması gerektiğini, atfedildiği zaman ise و harfinin zaid olacağını belirtmektedir.

Dördüncüsü; İbn Keysân,<sup>107</sup> bu harfin bir atıf harfi olduğunu, bunun önüne (vav) harfinin getirilip getirilmeyeceğinin bir tercihe bağlı olduğu görüşündedir.

Beşincisi; Müellif bu noktada onun atıf olarak tekil olan unsurlara değil de bir cümleye atfedileceği görüşünde olup (vav) harfinin ise kendi başına atıf harfi olduğunu söyleyerek şu örnekle bu görüşünü açıklamaktadır; “ما قامَ سَعْدٌ وَلَكِنْ سَعِيدٌ” Takdiri ise “وَلَكِنْ قَامَ سَعِيدٌ” cümlesidir. Müellif, iki atıf harfinin yan yana gelmesini doğru bir yaklaşım olarak kabul etmediğinden “ما - قَامَ زَيْدٌ وَلَكِنْ عَمْرُو - Zeyd değil de Amr kalktı.” örneğindeki şekliyle ifade edilmesinin yanlış olduğunu yorumlamaktadır.<sup>108</sup>

(إِمَّا): İbn Mâlik “قامَ إِمَّا زَيْدٌ وَإِمَّا عَمْرُو” - Ya Amr ya da Zeyd kalktı.” örneğindeki gibi “و”va bitişen “إِمَّا”nin atıf harfi olmadığını; Yûnus b. Habîb,<sup>109</sup> İbn Keysân<sup>110</sup> ve el-Fârisî’ye göre<sup>111</sup> buradaki atfın “إِمَّا” ile değil de “و” ile gerçekleştiğini söylemektedir.<sup>112</sup> İbn Usfûr da nahivcilerin ittifakıyla her iki “إِمَّا”nin atıf harfi olmadığını belirtmektedir. Sibeveyhi ise onu atıf harflerinden olduğunu kabul etmektedir.<sup>113</sup>

(إِلَّا): Ahfeş (ö. 215/830 [?])<sup>114</sup> ve el-Ferrâya<sup>115</sup> göre atıf harfi olabilir. Ahfeş iddiasına<sup>116</sup> (لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْسَبُوهُمْ وَاحْسِنُوا) “... -haksızlığa saplanmış olanları dışında- İnsanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun.” ayetini delil getirirken; Ferrâ (خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ)<sup>117</sup>

<sup>106</sup> Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kütübi'l-E'ârib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1991, 1/293.

<sup>107</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/293.

<sup>108</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1976.

<sup>109</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/59.

<sup>110</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/59.

<sup>111</sup> el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni, fî Hurûfi'l-me'âni*, 529.

<sup>112</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/244.

<sup>113</sup> Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/435.

<sup>114</sup> el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/126.

<sup>115</sup> Yahyâ b. Ziyâd el-Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr – Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Beyrut: y.y., 1980), 1/298.

<sup>116</sup> Bakara 2/150.

<sup>117</sup> Hud 11/107.

“Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır.” ayetini delil olarak göstermektedir. Cumhura göre, (لا) atıf harfi değildir.<sup>118</sup>

(لَيْسَ): en-Nahhâs (ö.338/950)<sup>119</sup> ve Kûfelilere göre atıf harfidir. Basralılara göre ise atıf harfi değildir. Çünkü onlar “قام زيدٌ لَيْسَ عَمْرُو” örneğindeki gibi haberi cümlede gizlediler. İsmi de nasb ve cer durumunda meçhul zamire dönüştürdüler. (ليس)’den sonraki fiili de gizleyerek onu (ليس)’nin haberi yaptılar.<sup>120</sup>

(أَيُّ): Kûfelilere ve onlara tabi olan bir grup nahivciye göre atıf harfidir.<sup>121</sup> Ancak müellif “رَأَيْتُ الْعَصْنَفَرَ أَيُّ الْأَسَدِّ - Gazanfer’i yani Aslan’ı gördüm” örneğinden hareketle bu edatın atıf harfi olmadığını aksine cümlede kapalılığı gideren bir tefsir harfi sayılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir.<sup>122</sup>

(حَتَّى): Kûfelilere göre bu bir atıf harfi değildir.

(أَمْ): Ebû Ca‘fer en-Nehhâs (ö. 338/950) Ebu Ubeyde’ye dayanarak bu edatın atıf harfi olmadığını aksine soru hemzesi manasında kullanıldığını, “أَقَامَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرُو” - Amr mı yoksa Zeyd mi kalktı?” denildiğinde de “أَعْمَرُو قَامٌ” şeklinde bir mana oluştuğunu belirtmektedir.<sup>123</sup>

(لَوْلَا): Ahmed b. Yahyâ, Kisâi’nin “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَلَوْلَا عَمْرُو - Amr olmasaydı (Amr’a uğramasaydım) Zeyde uğrardım.” cümlesindeki “عَمْرُو”ın başından (ب) harfini hafzetmeye cevaz verdiğini, Ferrâ’nın ise bunun kabul etmediğini belirtmektedir.<sup>124</sup> Müellife göre “لَوْلَا” harfi taḥdîd yâni teşvik içindir.<sup>125</sup>

(هَلَّا): Kûfelilere göre “جاء زيدٌ فهَلَّا عَمْرُو - Zeyd geldi Amr da gelseydi ya!” örneğindeki gibi bir atıf harfidir. Ebû Ḥayyân bu harf konusunda Kûfelilerle aynı fikirde değildir. O bu harfi atıf harfi olarak kabul etmemektedir.<sup>126</sup>

<sup>118</sup> Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu’-d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1977.

<sup>119</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ‘id*, 2/443.

<sup>120</sup> Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu’-d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1978.

<sup>121</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ‘id*, 2/443; İbn Mâlik, *Şerḥu’-t-Teshîl*, 3/347.

<sup>122</sup> Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu’-d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1978.

<sup>123</sup> Ma‘mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur‘ân*, nşr. Fuat Sezgin (Kahire: y.y., 1373/1954), 1/59.

<sup>124</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ‘id*, 2/443.

<sup>125</sup> Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu’-d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1979.

<sup>126</sup> Ebû Ḥayyân, *İrtiṣâfu’-d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1979.

(كَيْف): İbn Usfûr, bu edatla yapılan atfı Kufelilere nisbet etmektedir. İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077) ise Hişâm dışında “كَيْف” ile atıf yapan başka bir nahivci bulunmadığını belirtmektedir.

(مَتَى): Sa‘leb (ö. 291/904) el-Kisâi’den bunun atıf harfi olduğunu nakletmektedir. Basralılara ve Ferrâ’ya göre ise atıf harfi değildir.

(أَيْنَ): Kûfelilere göre atıf harflerindedir.<sup>127</sup>

## 2.5. Te'kîd

Te'kîd, Arapçada tef'îl babından gelen bir mastardır. Sözlük anlamı, sağlamlaştırmak ve pekiştirmektir.<sup>128</sup> Nahivciler, te'kîdi; “metbû’un isnadını veya kapsamını pekiştiren tâbi”<sup>129</sup> olarak tarif ederler. Bu tarife başka bilgileri de ekleyebiliriz. Zira kişi, duygularını ve düşüncelerini muhatabına karşı kurduğu cümlelerle ifade eder. Muhatap bu sözlere bazen inanır bazen de inanmaz. Muhatabın sözü söyleyeni tanıyıp tanımmasından da etkilenir. Ara sıra sözler bir mana ifade etmez. İşte karşıdaki muhatabın söylenen söze inanması için bazen yemin edilir bazen de bir kelimeyi iki defa kullanılır. Cümlede bir kelimenin iki defa kullanılmasına te'kîd adı verilir. “ذَهَبَ ذَهَبَ حُسَيْنٌ - Hüseyin gitti gitti” cümlesinde fiil iki defa tekrarlanmaktadır. İsim de “ذَهَبَ حُسَيْنٌ حُسَيْنٌ - Hüseyin Hüseyin gitti” örneğindeki gibi cümlenin pekişmesi açısından dolayı iki defa tekrarlanmıştır.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız ve örnek verdiğimiz te'kîd çeşidine lafzi te'kîd olarak isimlendirilir. Bir diğeri ise manevî te'kîddir. Manevî te'kîd ise cümlede te'kîd edilmek istenilen isimden sonra bir kısım kelimelerin getirilmesine denilir.

“ذَهَبَ أَحَدُ الطُّلَابِ إِلَى الْجَامِعَةِ” “Öğrencilerden birisi üniversiteye gitti.” Bu cümleyi işiten şahısın zihnine bir kısım ihtimaller gelebilir. Üniversiteye giden öğrenci Üniversitenin bahçesine mi gitti yoksa bizzat kendisine mi? İşte burada cümleden tam olarak ne kastedildiği açık değildir. Cümleyi şu şekilde söylediğimizde ise muhatap ne denilmek istenildiğini daha açık ve kolay anlayacaktır.

<sup>127</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1980.

<sup>128</sup> Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 2/7.

<sup>129</sup> Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rifat*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî (İstanbul: y.y., 1253 / Kahire: y.y., 1403), 219.

“ذَهَبَ أَحَدُ الطُّلَّابِ إِلَى الْجَامِعَةِ نَفْسِهَا” “Öğrencilerden birisi bizzat Üniversitenin kendisine gitti.”  
Cümlede ifade edilen (نَفْسِهَا) te'kîdi manevîdir.

Ebû Hâyyân; tevkîdi manevi ve lafz-i olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Manevi tevkidin sınırlandırılmış lafızlara tabii olduğu görüşündedir. O lafızlardan birkaçını şöyle zikretmektedir; (نَفْسٌ، عَيْنٌ). Bunların müfred, tensiye ve cemilerinin de kullanılabileceğini vurgular. Müekked bir zamir için Muzâaf olduğunu belirtmektedir. Örnek; “وَقَامَتِ الْهِنْدَاتُ أَنْفُسَهُنَّ”  
“Hintlerin bizzat kendileri kalktılar.”

“وَقَامَ الزَّيْدَانُ أَنْفُسَهُمَا” “Zeydlerin bizzat kendileri kalktılar.” İki “وَقَامَ الزَّيْدُونَ أَنْفُسَهُمْ”  
bizzat ikisi kalktılar.”

“وَقَامَتْ هِنْدٌ نَفْسُهَا” “Hindin bizzat kendisi kalktı.” “وَقَامَ زَيْدٌ نَفْسُهُ”  
Örneklerde de görüldüğü üzere cümle içerisinde gibi bu iki kelime birer zamire bitişir ve bu zamir, müfred, tensiye, cemi, müzekker ve müennes olma yönünden kendisinden önceki isimle uyum hâlinde olur.

Müellif; (نَفْسٌ، عَيْنٌ) kelimelerinin bitişik merfu bir zamirle pekiştirildiğinde mansubunun da ayrı merfu bir zamirle pekiştirilmesi gerektiğini söylemektedir.<sup>130</sup> Örnek; “قُمْ أَنْتَ نَفْسُكَ”  
“Bizzat kendin kalk.” “وَقَامُوا هُمْ أَنْفُسَهُمْ” “onların bizzat kendileri kalktılar.”<sup>131</sup> “وَقُمْتَ أَنْتَ نَفْسُكَ”  
“Bizzat sen kalktın.”

Ebû Hâyyân; bu konuya biraz daha detaylı olarak bakarak şu açıklamayı yapmaktadır; “هَلُمُّ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ”<sup>132</sup> Burada (لكم) fasıl için te'kîdsiz caiz olabileceği görüşündedir. Bununla birlikte bu noktada kesinlikle ne bir tereddüte ne de şüphe ye yer olmadığını çünkü onun o te'kidden olduğunu özellikle vurgulamaktadır.<sup>133</sup>

“وَجَاءَ زَيْدٌ بِعَيْنِهِ” “Zeyd'in kendisi geldi.” “جَاءَ زَيْدٌ بِنَفْسِهِ”  
aynıdır.

“جَاءُوا بِأَجْمَعِهِمْ” “toplu bir şekilde geldiler.” örneğinde (م) min zamme ve fethada olabileceğini söyleyerek bunun te'kîd manasında olduğu düşüncesindedir. Bu yukarıda bahsi

<sup>130</sup> Ebû Hâyyân, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1947.

<sup>131</sup> İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/385.

<sup>132</sup> Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/248;

<sup>133</sup> Ebû Hâyyân, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1948.



geçen lafızlardan değildir. Te'kid lafızlardan bir diğer olan (كَلًا) ise cümlede müzekker için gelebileceği görüşündedir. Yine bu lafızlardan birisi olan (كُنَّا) ise müennes için olduğunu söylemektedir.

Örnek; “قَامَتِ الْمَرْأَتَانِ كِلْتَاهُمَا” “Zeydlerin her ikisi de kalktı.” “قَامَ زَيْدَانِ كِلَاهُمَا” her iki kadın da kalktı. “Bu müzekker ve müennes lafızların cümle içerisinde bölünmüşlerse örnekteki şekilde kullanılabileceğini ve tekrar parçalanmasına gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Buna göre yukarıdaki örneklerdeki durum şu örneklerdeki durumla tamamen farklıdır; “رَأَيْتُ أَحَدَ الرَّجُلَيْنِ كِلَيْهِمَا”<sup>134</sup> “وَالْمَالُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ كِلَيْهِمَا” “واخْتَصَمَ الرَّجُلَانِ كِلَاهُمَا” Bu cümlelerde ise lafızlar bölünmüş bir hâlde gelmişlerdir. İşte bu gibi durumda olanlara nahivcilerden Müberred<sup>135</sup> ve cumhur doğru olarak bakmaktadırlar.

Müellif, te'kid lafızlarından (عَامَّةً) (جَمِيع) edatlarının, (كُلُّ) manasında olduğunu ve bunun faydasının ise, kendinden önceki mahsus iradede şüpheyi kaldırmak olduğunu söylemektedir. Bu lafzın müfred ve cem'e izafe edebileceği görüşündedir. “قُبِضَ الْمَالُ كُلُّهُ” “Malın hepsine el konuldu.” “قَامَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ” Topluluğun hepsi de kalktı.” “وقَامَتِ هِنْدَاتُ كُلُّهُنَّ” “Hindlerin hepside kalktı.”<sup>136</sup> “كُنْتُهُنَّ” şeklinde de denebileceğini de vurgulamaktadır.

Müellif bu konu hakkında birçok nahivcinin ihmalkâr davrandığını; Sibeveyh'in de kendisinin düşünceleriyle örtüşen görüşler zikrettiğini belirtmektedir.<sup>137</sup> Ancak nahivcilerden el-Müberred yukarıdaki görüşlerle aynı fikirde değildir. Zira o; (عَامَّةًهُمْ) kelimesinin manasının (أَكْثَرُهُمْ) olduğunu iddia etmektedir.<sup>138</sup> Nahivciler te'kid lafızlarının marife oldukları hususunda ittifak etmişlerdir.

Müellif (ثُمَّ مَا أَدْرِيكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ وَمَا أَدْرِيكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ)<sup>139</sup> “Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin?” örneğindeki gibi kapalı bir cümlenin bir başka cümle ile teyid ve te'kid edilmesi durumunda iki cümlenin arasını (ثُمَّ) edatı ile ayırmanın doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.<sup>140</sup>

<sup>134</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1948.

<sup>135</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/242-243.

<sup>136</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1949.

<sup>137</sup> Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/11-12.

<sup>138</sup> el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/380.

<sup>139</sup> *İnfitar* 82/17-18.

<sup>140</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1959.

Yukarıdaki ayette de görüldüğü üzere kapalı cümlelerin teyidi (تَمْ) edatı ile ayrılmıştır. Müellif, cümlede kapalı bir durumun olduğuna inanılmıyorsa o zaman (تَمْ)'yi cümle arasına ilave etmenin zaruri olmayacağını belirtmektedir.

Örnek; “ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ زَيْدًا” “Zeyde vurdum Zeyde vurdum.” Eğer (تَمْ) dâhil edilir ve iki defa vurmak vehmi olursa, munfasıl merfu zamirle tekellüm ve hitapta müfred ve gaibte, tesniye ve cemide müzekker ve müenneste onunla uyumlu hâlde muttasıl bir zamirle te'kid edilmesi doğru olan bir durumdur.

Müellif, munfasıl ve muttasıl zamirleri i'rabda tabi kılındığı zaman (أَنْتَ) zamirinin te'kid ve bedel olabileceği görüşündedir. Ancak “فُئِمْتَ أَنْتَ وَأَكْرَمْتُكَ إِيَّاكَ”<sup>141</sup> bu cümlede (أَنْتَ) zamiri tevkid konumunda ve bedel olur. Fakat (إِيَّاكَ) ise Basralılara göre muttasıl zamir olarak bedeldir. Kûfeliler ise onu bedel değil te'kid olarak söylerler. İbn Mâlik Kûfeliler ile aynı görüştedir.<sup>142</sup> Örnek; “فُئِمْتَ أَنْتَ” “فُئِمْتَ أَنْتَ” el-Ferrâ' ise bu durumu isim için fiilin ispatı olarak değerlendirir.

## SONUÇ

Arapların nahiv alanındaki en kadim medresesi Basra'da kurulmuştur. Basralı dil bilimcilerin titiz çalışmaları ile bu ekol oluşmuştur. Onlar, çalışmalarında özellikle sahrada bu dilin orijinal hâlini yaşatan bedevilerden duyduklarını kayda geçirmişlerdir. Böylece Arap dilinin kurallarını sağlam temeller üzerine inşa etmişlerdir.

Nahivle ilgili çalışmaları ilk olarak Basra ekolü başlatsa da onu belirli bir sistematik yapıya Kufeli âlimler kavuşturmuşlardır. Arap diline ilişkin gayret ve çabalar, Basra'da başlatılmasından yaklaşık bir yüz yıl sonra Kûfe'de gelişip ve yayılmıştır.

Zamanla her iki ekol arasında devam eden fikri ayrılıkların yerini uzlaşma ve dayanışma almış ve daha sonra ise Basra ve Kûfe ekolüne Bağdat ekolü de eklenmiştir. Basra ve Kûfe ekolünün öncü âlimlerinden olan Müberred ve Sa'leb de ilmi çalışmalarını bu yeni merkeze taşımışlardır.

İslam fetihleriyle birlikte Endülüs'e doğru yayılım gösteren Arap dil çalışmaları, doğu İslam dünyasındaki dil çalışmalarını örnek almıştır. Basra ve Kufe dil ekollerinin görüşlerinin

<sup>141</sup> Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, 1960.

<sup>142</sup> et-Teshil, 166.

bir araya getirilmesiyle Endülüs'te eklektik bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Endülüs dil ekolü kendini göstermeye başlamıştır.

Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları Kur'an-ı Kerim'i hatasız okunması amacıyla başlamıştır. Bu bağlamda her biri alanında yetişmiş âlimlerin de dünyanın değişik yerlerinden bölgeye hicretleri de bilimsel çalışmaları üst seviyeye taşımış ve Endülüs dil ekolünün gelişmesine katkı sunmuştur. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının Endülüs'e girmesiyle Endülüs nahvi, Kûfe ve Basra nahiv ekolleri olarak iki yönlü bir seyir izlemiştir. Bu durum Endülüs'te nahiv çalışmalarında en büyük etkiye sahip olan Bağdat nahiv ekolünün hicrî beşinci asrın başlarında Endülüs'e ulaşmasına kadar devam etmiştir.

Ebû Hayyân kendisinden önceki Arap dili çalışmalarından önemli oranda istifade etmiştir. Onun *İrtişâf* adlı eserinde Sibeveyhi'den sonra en çok İbn Mâlik ve İbn Usfûr gibi dilcileri referans almıştır. Ebû Hayyân her ne kadar Basralı dilcilere meyletse de eserinde Kufeli dilcilerin görüşlerini de benimsediği görülmüştür.

Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsiri ile tanınsa da bize göre onun bir dil ansiklopedisi mesabesinde bulunan *İrtişâfu'd-Darab* adlı eseri en az onun tefsiri kadar önemlidir. Zira o, bu eserinde sarf ve nahiv meseleleri yanında kıraat ilmine dair önemli hususlara değinmiştir. Tevâbileri incelediğimiz bu eserde Ebû Hayyân, zaman zaman kendinden önceki dil bilginlerinin görüşleri arasında bir tercihe yönelmiş; yer yer kendi fikirlerine yer vererek dil araştırmalarındaki yetkinliği açıkça ortaya koymuştur.

Tevâbileri; *na't*, *atf-ı beyân*, *te'kîd*, *bedel* ve *atf-ı nesak* başlıkları altında inceleyen Ebû Hayyân, *na't*'in cümle içerisinde ancak tahsis, genelleştirme, tafsîl, övme, yeme, terahhüm ve tekid için gelebilmesi yönünde kanaat göstermiştir. Ebû Hayyân bedel konusunda da âlimlerin muhtelif görüşlerine yer vermekle birlikte cumhurla uyumlu bir tutum izlemiştir. *Atf-ı beyan*, sıfat ve bedel arasındaki farkları tek tek analiz eden Ebû Hayyân, *atf-ı beyan*ın gelebileceği durumları on başlıkta açıklamıştır. Ebû Hayyân, *atf-ı nesak*'ın kendi içerisinde iki kısma ayrılabilceğini belirttiikten sonra nahivciler arasında atf harfleri oldukları konusunda görüş birliği olan harflerle haklarında görüş ayrılığı olan harfleri dil âlimlerini referans göstererek örneklerle açıklamıştır. Ebû Hayyân tekid konusunda da birçok nahivcinin ihmalkâr davrandığını belirterek bu konuda Sibeveyh'in görüşleriyle örtüşen bir tutum ortaya koymuştur.

## KAYNAKÇA

- Abdullah, Halid Abdurrahim. el-Fikru'n-nahvî inde Nuhâti'l-Endelus. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2014.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el- Belhî el-Evsat. Me'âni'l-Ḳur'ân. thk. Fâiz Fâris. Küveyt: y.y., 1400/1979 / Beyrut: y.y., 1985.
- Alkhalafalabdulla, Rami, Arapça ve Türkçede Sıfat Konusu (Mukayeseli Çalışma), Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi, İzmir, Sayı 8, (2019)
- Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. es-Sihah. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Kitabu't-Ta'rifat, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî. İstanbul: y.y., 1253 / Kahire: y.y., 1403.
- Çetin, Nihad M. "Arap (Edebiyat)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dayf, Şevki. el-Medârisü'n-Nahviyye. Kahire: Daru'l-Maarif, 1968.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelûsî. İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab. thk. Recep Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, Mecâzü'l-Ḳur'ân. nşr. Fuat Sezgin. Kahire: y.y., 1373/1954.
- Emîn, Ahmed. Duha'l-İslâm. Kahire: Mektebetü'l-Ustra, 1997.
- Ergin, Mehmet Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2005), 111-141.
- Ferra, Yahyâ b. Ziyâd. Me'âni'l-Ḳur'ân. nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî-M. Ali en-Neccâr- Abdülfettâh İsmâil Şelebî, Beyrut 1980.
- Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (1997), 283-300.
- Heytî, Abdülkâdir Rahîm Ciddî. Hasâisu'l-Mezhebi'l-Endelusî en-Nahvî Hilâle'l-Karnî's-Sâbi'i'l-Hicrî. 2. Baskı. Bingazi: Menşûrâtu Câmîati Karyunis, 1993.
- İbn Akîl, el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id. Dımaşk: y.y., 1400-1402 / 1980-1982.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. el-Hasâ'is. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1952.
- İbn Fâris-İbn Zekerriyya Ahmed. Mekâyisu'l-Luga. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. Muğni'l-lebîb an Kütübi'l-E'ârîb. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1991.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh Cemâluddîn. Şerhu't-Teshîl. thk. Abdurrahman Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mehtûn. b.y.: Dâr-u Hicr, 1990.
- İbn Usfûr, el-İşbîlî Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî en-Nahvî. el-Mukarreb. nşr. Ahmed Abdüssettâr el-Cevârî – Abdullah el-Cübûrî. b.y.: y.y., 1391/1971.
- İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekat Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed. Nüzhetü'l-Elibbâ' fi Tabakati'l-Üdebâ'. Bağdad: yy., 1959.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. el-Uşûl, nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî. Bağdad: y.y., 1973; Beyrut: y.y., 1985.
- Kaçar, Hâilî İbrahim. Arapça. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mahmud, Mahmud Huseyni. el-Medresetü'l-Bağdadiye fi Tarihi'n-Nahvi'l-Arabî. Beyrut: Müessesetü'r-risale, Daru Ammâr, 1986.
- Mahzumî, Mehdî. Medresetü'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'n-Nahvi Ve'l-Luga. Kahire:

- Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1958.
- Marangozoğlu, İzzet. "Kur'an-ı Kerim'de Kat' Üslubu: Lügavî Bir Üslup Olarak Tâbi'-Metbû' Uyumsuzluğu". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 50 (Aralık 2019): 155-186.
- Murâdî, Ebû Muhammed er-Rebî' b. Süleymân b. Abdilcebbâr b. Kâmil el-Mısırî. el-Cene'd-dânî fî Hurûfi'l-me'ânî, thk. Fahreddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl, Halep: y.y., 1973; Beyrut, y.y., 1983.
- Mustafa b. Hamza. Netaicil Fikr. b.y.: y.y., ts.
- Müberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. el-Muktedab. thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme. Beyrut: y.y., ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. İ'râbu'l-Kur'an. thk. Beyrut: Menşurâtu Muhammed Ali. Beyrut: Daru'l-Kütübî İlmiye, 1421/2000.
- Râcihî, Abduh. et-Tatbîku'n-nahvî. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1972.
- Refîde, İbrahim Abdullah. en-Nahv ve Kutubu't-Tefsir. Trablus: Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990.
- Sajed ALKhlîf ALSalh ve Tahsin yıldırım, العدل والعول في العربية بين العدل والخروج عن الأصل (Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 10, 279-298.)
- Sekkâkî, Muhammed b. Ali. Miftâhu'l-Ulûm. thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber. el-Kitâb. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetül Hâncî, 1988.
- Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Adilvehhab b. Ali b. Abdilkafî. Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l Kubra. thk. Mahmud Muhammed et- Tanâhî- Abdulfettah Muhammed. Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1918.
- Tantâvî, Muhammed. Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât. 2. Baskı, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Terzî, Fuâd Hannâ, Fî usûli'l-luga ve'n-nahv. Beyrut: Dâru'l-Kutub, ts.
- Üşmûnî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf, Şerhu'l-Üşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik. nşr. Abdülhamîd es-Seyyid M. Abdülhamîd. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî. Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu. thk. Abdülcelil Abduh Şiblî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. el-Keşşâf 'an Hâkâ'ıķı Ğavâmidi't-Tenzîl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zeydan, Corci. el-Elfazu'l-Arabiyye ve'l-felsefetu'l-lugaviyye. Beyrut: Matbaatu'l-Kiddîs Georgios, 1886.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. Tabakatu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyyin. thk. Muhammed Ebul-Fadl İbrahim. Kahire: Matba'atu's-Se'ade, 1954.